STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 04853

OYDTSHORN

Leybl Feldman

Permanent preservation of this book was made possible
by the Milton Paper Company
in memory of
Priscilla Rudin Stern

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ליבל פעלדמאַן

אוידטסהארן - „ירושלים ד'אַפריקע"

אידישע פאלקס ביבליאטעק
Montreal - מאנטרעאל
JEWISH PEOPLE'S LIBRARY

יאָהאנעסבורג — 1940

OUDTSHOORN — "JERUSALEM D'AFRIKA"

By LEIBL FELDMAN.

Johannesburg — 1940.

Printed by The Sterling Printing Co. (Pty.) Ltd.
Johannesburg.

אידישע פאלקס ביבליאטעק
Montreal - מאנטרעאל
JEWISH PEOPLE'S LIBRARY

באמערקונג

„אוידטסהארן — ירושלים ד'אפריקע", האט געזאלט געדרוקט ווערן מיט איבער אַ יאר צוריק אלס אַ טייל פון אַן אַלמאַנאַך וואס דער ד. אַפריקאנער „איקוף" האט צוגעגרייט.

צוליב דער מילכאמע איז דאס ארויסגעבן פון אַלמאַנאַך נימ מעגלעך געווארן. דערשיינט די מאנאגראפיע וועגן אט דעם מערקווירדיקן ד. אפריקאנער יידישלעכן שטעטל אין פארם פון אַ בראשור.

ד ע ר   מ ע כ אַ ב ע ר.

יאהאנעסבורג, סעפטעמבער 1940.

אוירטסהארן — ירושלים ד'אפריקע

וויניק האָט זיך געביטן די „קליינע קארו" (קייפּ־פּראָווינץ) זינט אייראָפּעער האָבן איר גענומען באַטרעטן.

מיטן אויסנאַם פון קליינע זייער פּרוכטבאַרע שטאַכים ערד צופוסנס פון בערג און ביי טייכן, און מיטן אויסנאַם פון קלענערע און גרעסרע שטעטלעך פאַרט מען נאָך זעלטן פאַרביי פאַרהיימישטע ווינקלען פון אייראָפּעער און נאָך זעלטענער פון קאָלירטע אָדער שוואַרצע.

די וועגן זיינען פאַרהעלטנישמעסיק גוטע. מען זעט טעלעגראַף־סלופּעס און ווייס געקאַלכטע שטיינער ביי אַ שאַרפן פאַרדריי פון וועג. דאָ און דאָרט זעט מען ווינטרעדער — אַן אַנזאַג אויף אַ ברונים, וואָס שטילט דעם דאָרשט פון מענטשן, רינדער און פי. נאָך זעלטענער פאַרט מען פאַרביי אַ פאַרם־הויז ארומגערינגלט מיט אַ זעטיקער גרינקייט פון קלעווער (לוסערן) אָדער אַנדערע געוויקסן. אַפּפאַרנדיק הונדערטער מיילן אין דער „קליינער קאַרו", זעט מען פון צייט צו צייט, שמוציקע, ציגל־קאָליִרטע און גראָ באַזילבערטע סטאַדעס שעפּסן און ציגן— נאָך אַד האַיעם די איינציקע סימאָנים פון מענטשלעכן אינטערעס. עס ציען זיך הונדערטער מיילן פון זונפאַרברענטן נאַקעטן פלאַכלאַנד, וואָס איז פּונקט אַזוי ווי אין די אוראַלטע צייטן. אָט דער נאַקעטער נאַטור־דאַלעס ווערט וו ניט וו באַפוצט מיט פּאַ[illegible]רפּור־ און געלע בויש־בלומען, גרויסע רויטע קאַקטוס בליונג, און פון בערג באַשאַטנטע טאָלן, וו עס געפינט זיך וואַסער.

אין דעם ראַוו פון די קלענערע און גרעסערע שטעטלעך פון דער „קליינער קאַרו" האָבן שוין מיט פופציק יאָר צוריק געלעבט יידן, זיי האָבן דאָרט ניט נאָר געלעבט אַן אייגנאַרטיק לעבן ווי פאַר דאַרעם־

אפריקע, נאר זיי האבן דארט געשאַפן אַ ירושלים ד׳אפריקע, ווי עס ווערט באַצייכנט אוידטסהארן — דאָס גרעסטע שטעטל אין דער „קליינער קארו״.

אוידטסהארן געפינט זיך אין דער גאר נאענטער שכיינעס מיט די זווארט־בערג אין צאפן, וועלכע פארשטעלן און באשיצן איר פון דער „גרויסער־ קארו״־וויסטעניש. די גרויסע בערג־קייטן פון דארעם באשיצן איר פון די יאַם־ווינטן און האלטן אָפּ די פייכט־קייט, וואָס די ווינטן טראגן אָן. דורך אוידטסהארן גייט דורך דער כראַבעלאַר טייך, וואָס קריגט וואסער — ווי די אַנדערע טייכן אין אוידטסהארנער געגנט — פון די גרויסע ארומיקע בערג, און פאלט אריין אין אליפאנט טייך.

צוליבן מילדן, ווארימען און קארו־טרוקענעם קלימאט, און צו־ליב דער שפעע וואסער, וואָס אוידטסהארן קריגט פון די בערג, האט די נאטור באשאנקען אוידטסהארן מיט קימאט אַן אייביקער זאפ־טיקער גרינקייט. דער קלימאט פון אוידטסהארן ווערט פארעכנט פאַר זייער אַ געזונטן באזונדערס פאר לונגען־קראנקע און פאר ליידנ־דיקע פון רעוומאַטיזם.

אוידטסהארן געפינט זיך אין שכיינעס מיטן „גארטן וועג״ — דער שענסטער געגנט אין ד. אפריקע — און ווערט באצייכנט אלס „די ראזשינקע״ פון דער „קליינער קארו״. אגעוו, ניט ווייט פון אוידטסהארן (19 מייל) געפינט זיך איינע פון די גרויסע וועלט־וונ־דער — די קאַנגאָ היילן.

די וואנדערלוסט און דאָס לעבצן פון די פאסטאַראַלע הוגענאָטן און האלענדער—בורן, נאָך רייבע, זאטע און באַלעבאַטימלאָזע געגנטן, ווו מען זאל קענען אפטרייסלען פון זיך די הערשאפט פון די ענגלענ־דער (וועלכע האבן געהאַט אַן... „אומדערטרעגלעכע״ שטעלונג צו די קאלירטע און שווארצע) האָט זיי געטריבן צו „טרעקן״ (וואנדערן) ווייט אויף צאפן.

אין די פערציקער יארן פון פאריקן יארהונדערט האָט איינע פון די וואנדער־גרופּעס נאָך לאנגע זוכענישן זיך אָפּגעשטעלט אין דער פון נאטור געבענטשטער געגנט, וואָס איז שפּעטער באַקאנט געווארן

אלס אוידטסהארן. אין אט דעם ווייטן און פארוואָרפענעם ווינקל האָבן זיי גענומען אויפשטעלן געצעלטן, בויען און שאַפן זייערע היימען. אין 1847־טן יאָר איז אַט דער אָרט פּראָקלאַמירט געוואָרן אַלס שטעטל און געקראָגן דעם נאָמען אוידטסהאָרן.

בישאַס די בורן האָבן זיך באַוויזן אין אוידטסהאָרנער געגנט און ביכלאַל אין דער „קליינער קאַרו", האָבן זיי שוין דאָרט געפונען די האָטנטאָטן און די בושמענער (וועלכע פאַרשווינדן אַלס ראַסע). קיין באַנטוס (שוואַרצע) זיינען דאָרט ניט געווען.

אט די צוויי געלבהויטיקע ראַסן זיינען געווען נאָמאַדן און האָבן זיך ניט באַשעפטיקט מיט לאַנדאַרבעט. אפילו מיט פיצוכט האָבן זיך פאַרנומען נאָר די האָטנטאָטן. ביידע ראַסן האָבן געלעבט הויפּטזעכלעך פון געיעג. די האָטנטאָטן זיינען געווען מער פרידלעכע. די זייער פּרימיטיווע קליינאוויגיקע קאַרליקעס — די בושמענער — קינדער פון דער ווּיסטעניש, וועלכע האָבן געקענט, מער ווי וועלכע ניט איז אַנדער שייוועט ביישטיין הונגער און דאָרשט, האָבן געלעבט אין היילן, אָדער אין ביידלעך צוזאַמענגעשאַרטע פון הויכן גראָז. פונקט ווי כאַיעס האָבן די בושמענער געהאַט אַ גוט אַנטוויקלטן כוש פאַר געריך, שפּורן און אַ גוטע ריע. (אַ בושמען האָט דער ערשטער דערזען אַ דימענט.)

די בושמענער זיינען געווען זייער גוטע יעגער. זיי זיינען געווען די ערשטע, וועלכע האָבן קונציק באַנוצט גיפט פון פלאַנצונגען אויף זייערע פיילן און שפּיזן, קעדיי צו טויטן כאַיעס און אפילע מענטשן. ווען די פאַרגיפטעטע כאַיע פלעגט פאַלן טויט, פלעגן זיי איר אַרומרינגלען, רייסן שטיקער פליייש און רויערהייט דאָס עסן. זיי פלעגן אַפּט פאַרסאַמען וואַסערן, קעדיי אַזוי אַרום צו קריגן די כאַיעס, וואָס פלעגן קומען טרינקען. די בושמענער פלעגן ניט מאַקפּיד זיין אויף אַכילע: כאַיעס, פייגלען, פאַרשידענע ווילדע געוויקסן, האָניק פון ווילדע בינשטאָקן, אייער פון שטרויסן, היישעריקן. זיי האָבן געגעסן אַלץ, אפילו שלאַנגען און עקדישן. ס'איז אינטערעסאַנט אַז אין זייער מיטאָלאָגיע ווייזן אַרויס די בושמענער גרויס דרעך ערעץ פאַר די מיט נעוויילע זיך דערנערנדיקע שאַקאַלן. די בושמענער האָבן ניט

געהאַט דעם באַגריף פון באַזאָרגן זיך אויף מאָרגן. פלעגן זיי שטענ־דיק זיין הונגעריק. זייער הויפּטציל אין לעבן איז געווען צו קריגן אַבילע. זיי פלעגן אָפּט באַפאַלן און אַוועקגאַנוועגן פּי און רינדער פון אַנדערע שוואַטים, און שפּעטער — פון די בורן. די בורן פלעגן זיי שיסן ווי ווילדע כאַיעס, וואָס באַפאַלן זייערע סטאַדעס.

מיטן באַזעצן זיך פון די בורן אין אוידטסהאָרן און געגנט איז געקומען אַ נויטווענדיקייט צו קריגן די האָטנטאָטן און בושמענער פאַר אַן ארבעטס־קראַפט—קנעכט. די האָטנטאָטן האָבן גיכער געקענט זיך צופּאַסן צו דער נייער גזיירע פון אַרבעט, ווי די זאַרגלאָזע פרײַ־מיטיווע בושמענער. די בושמענער פלעגן זאָגן, „אַז באַבונעס (גרוי־סע מאַלפּעס) קענען אויך ריידן, נאָר זיי ווילן ניט, ווייל די בורן וואָלטן זיי געצוווּנגען צו אַרבעטן פאַר זיי, פּונקט ווי זיי האָבן דאָס געטאָן מיט אונדז".

די בושמענער האָבן געהאַט אַ נייגונג צו מאַלערײַ און סקולפּטור. לעהייפּעך צו אַנדערע שוואַרצע און קאָלירטע שוואַטים האָבן זיי קימאַט אומעטום איבערגעלאָזן געמעלן און אויסקריצונגען אויף שטיי־נער, אַרײַנרעכנענדיק די באַוווּסטע געמעלן אין גראַניט ביים אַרײַנ־גאַנג פון קאַנגאָ הייל, וואָס האָבן אַ גרויסע און ווערטפולע באַדײַ־טונג פאַר דער קולטור־געשיכטע פון ד. אַפריקע.

אין לויף פון צייט האָבן די האָטנטאָטן און בושמענער זיך אויס־געמישט מיט „ווייסע" בלוט, און ס'איז אַנטשטאַנען די איציקע ראַ־סע „קאָלירטע", אָדער ווי מען רופט זיי „ברוינע".

(אין אוידטסהאָרן און אין די שטעטלעך פון דער „קליינער קאַ־רו" דערציילט מען, אַז ווען אַ ברוינע מיידל, וועלכע פלעגט אַרבעטן פאַר בורן, יידן אָדער ענגלענדער, פלעגט בײַנאַכט געבוירן אַ קינד, פלעגן די נײַגיריקע גוטמוטיקע ווײַסע מיידלעך אין הויז טייקעף אַרויסגיין מיט אַ ליכט אַנצוקוקן צו וועמען פון דער ווײַסער מישפּאָכע איז דאָס קינד ענלעך...)

איצט, אַז מען רופט אַ קאָלירטן אין אוידטסהאָרן האָטנטאָט אָדער בושמאַן, פילט ער זיך שטאַרק באַליידיקט.

צוזאַמען מיט זייער אייגנאַרטיקייט אַלס שיוועט האָבן זיי אויך

פארלוירן זייער שפראך. און די שפראך פון די בורן — אפריקאאנס — איז געווארן אויך זייער מוטערשפראך.

זייער א טראגישן בילד שטעלן פאר די קאלירטע אין אוידטס־הארן און אין דער „קליינער קארו".

ניט געקוקט דערויף, וואס זייערע אוועס האבן שוין דארט גע־לעבט מיט לאנגע יארן צוריק (אין 1938־טן יאר האט דארט א קירך פון קאלירטע קריסטן געפייערט דעם 100 יאריקן יובילײ), פילן זיך דארט די קאלירטע ניט היימיש. זיי פילן זיך, ווי פרעמדע אן א היים, וואס ארבעטן פאר די ווייסע. זיי לײדן שטארק פון מינדערווערטי־קייט־געפיל, זיינען שטארק דערשלאגן, אונטערטעניק און זיינען שטענדיק אין שרעק פאר די ווייסע. אלס רעזולטאט פון זייערע שרעקלעך שלעכטע עקאנאמישע באדינגונגען זיינען א סאך פון זיי פיזיש דעגענערירט. צווישן זיי איז שטארק פארשפרייט שיקרעס, שווינדזוכט און ווענערישע קראנקייטן.

אלס פויערים האבן די בורן גוט אפגעשאצט די זייער פרוכטבארע ערד פון אוידטסהארנער געגנט. זיי האבן גענומען פלאנצן וויינ־טרויבן, זייען טאבאק, ווייץ, גערשטן און א סאך אנדערע ארטיקלען פאר זייער געברויך. שפעטער צו האבן זיי גענומען אויך פארקויפן די דאזיקע פראדוקטן. אין 1865־טן יאר זיינען שוין אין אוידטס־הארנער געגנט געווען 1145 ווייסע און אין 1875־טן יאר — 1837.

אין אט דער געגנט און אין דער „קליינער קארו" ביבלאל האבן זיך פריי און ווילד ארומגעשפרייזט א סאך שטרויסן. דאס זיינען גרויסע פייגלען, וואס קענען ניט פליען נאר לויפן גיך. די שטרויסן זיינען גרויסע פאכדאנים און שרעקן זיך פארן מינדעסטן גערויש. זיי זעען אויס ווי הויכע גרויסע אינדיקעס. זיי האבן א גרויסע קראפט אין די פיס. מיט איין בריק קען א שטרויס טויטן א מענטשן. אט די הויכפיסיקע אומגעלומפערטע פייגלען, וואס זייערע לאנגע העלדזער זעען אויס ווי א פראגעצייכן, האבן מיט זייערע שיינע פע־דערן געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון די אייראפעער. מען פלעגט זיי שיסן ווי ווילדע כאיעס און זייערע פעדערן נוצן פאר פו־

צונג. שפעטער צו האָט מען דערזען אין אט די שיינע פעדערן אַ קוואל פון פארנאסע.

מיטן אנהויבן פארהיימישן די ווילדע שטרויסן אין יאר 1867 האט זיך געעפנט אין אוידטסהארן א ראמאנטישער און מאמעש לע־גענדארער קאפיטל פון שטרויסנצוכט און האנדל מיט שטרויספעדערן. די שיינע שטרויספעדערן מיט וועלכע מען פלעגט פוצן פרויען־היט, האבן פאשעט פארקישעפט די פרויען פון דער גאנצער וועלט און הויפּטזעכלעך פון אייראפע און אמעריקע.

אוידטסהארן איז געווארן דער צענטער פון דער נייער אינ־דוסטרי.

האגאם שטרויספעדערן איז אן ארטיקל, וואס פלעגט זיין אפּ־הענגיק פון די קאפּריזן אין דער מאדע ביי פרויען אין יעדן סעזאן און איז דעריבער געווען אַ ספעקולאציע־ארטיקל (ס׳איז צ.ב. געווען אַ גרויסער קריזיס אין האנדל מיט שטרויספעדערן אין 1886 און האט אנגעהאלטן ביז 1896), דאך האָט דער עקספארט פון שטרויספעדערן געשפילט איינע פון די וויכטיקסטע עקאָנאָמישע ראלן אין ד. אפרי־קע ביזן אויסברוך פון דער וועלט־מילכאמע אין 1914.

נאך גאלד, דימענטן און וואָל זיינען ביזן סוף פון 1913 געווען שטרויספעדערן דער פערטער גרויסער עקספארט־ארטיקל פון ד. אפ־ריקע; אין האנדל מיט שטרויספעדערן און אין דער אנטוויקלונג פון דער שטרויספעדערן־אינדוסטרי האָבן געשפילט אַ דאמינירנדיקע ראָל ליטוויש־רוסישע יידן.

יידן זיינען ניט געווען די פיאנערן פון דער שטרויספעדערן־אינדוסטרי; זיי זיינען אבער געווען זייער אַ וויכטיקער פאקטאר ביים ברענגען אט די אינדוסטרי צו יענער הויכער מאדרייגע, וואס זי האט דערגרייכט אין בליציים, ווי זייער אַ וויכטיקע אינדוסטרי אין ד. אפריקע. פון 1903 ביזן 1913־טן יאר האָט מען עקספארטירט שטרויספעדערן אין ווערט פון £19,305,256. בלויז אין 1913־טן יאר (גרעסטער עקספארט יאר) האט מען אַרויסגעשיקט פעדערן אין ווערט פון £2,953,587. צווישן 1904 און 1911־טן יאר האט זיך די צאָל שטרויסן מער ווי פארדאפּלט. אין 1911 האבן פארמערס גע־

האט 746,736 שטרויסן. פאר די יארן 1912-13-14 איז קיין סטא־טיסטיק ניטא.

אוידטסהארן איז איינע פון די גאר עלטסטע אישוווים פון די ליטוויש־רוסישע יידן. אין 1938 האט א ראבינער געפייערט זיין 50 יאריקן זיין ראבינער אין אוידטסהארן. דאס ווייזט אז שוין אין די אכציקער יארן פון פאריקן יארהונדערט האבן שוין די ערשטע ליטוויש־יידישע אימיגראנטן זיך גענומען דארט באזעצן. יידן האבן זיך באַ־זעצט אין און ארום אוידטסהארן נאך איידער יאהאנעסבורג איז אנטשטאנען.

גוואלדיק ענערגיש און אמביציעז רייך צו ווערן זיינען געווען די ערשטע רוסיש־ליטווישע יידישע אימיגראנטן. ניט געקוקט אויף דעם אומבאקאנטן שווערן און זייער ווייטן וועג פון די ליטווישע שטעטלעך ביז קייפטאון האבן די יידישע אימיגראנטן, ניט קענענדיק די שפראך, גענומען ווידער דעם וואנדערשטעקן און זיך געלאזט צום פארוואָרפענעם ווינקל אוידטסהארן — הונדערטער מיילן איבער זיי־ער א היימן, מוראדיק אומעטיקן פון זונפארברענטן וועג.

ביז 1902 איז קיין דירעקטע באנפארבינדונג מיט אוידטסהארן ניט געווען. פלעגט מען פארן מיט דער שיף ביז מאסל־בעי און פון דארט מיט פערד אדער אקסן־וואגנס 57 מייל איבער בערג, אדער מיט דער באן ביז „פרינץ אלבערט ראויד" און פון דארט 70 מייל איבער די זווארט־בערג קיין אוידטסהארן.

ניט דער געזונטער קלימאט, ניט די שיינע אומגעגנט פון אוידטסהארן און ניט די דערבייאיקע „קאנגא היילן" האבן געצויגן די יידן קיין אוידטסהארן. אזעלכע „נארישקייטן" האבן זיי דאן ניט אינטערעסירט. ווי א מאגנעט האט זיי געצויגן קיין אוידטסהארן דער צויבער רייך צו ווערן דורך האנדל מיט שטרויספעדערן.

קימאט אלע פון די ערשטע יידן אין און ארום אוידטסהארן זיי־נען געווען טאבערס („שמויזערס" פעדלערס — קאראבעלניקעס). נאך א קורצער צייט זיין אין קייפטאון פלעגט מען זיך איינקויפן סביירע: הויזן, העמדער, בלוזקעס, זאקן, קעמעלעך, שפיגעלעך, זייג־ערס און ד.גל. מיטן פאק אויף די פלייצעס און מיט פעקלעך אונטער

די אַרעמס פלעגט מען זיך אוועקלאָזן אין דער פּראָווינץ פּאַרקויפן עס. די ניט אַקלימאַטיזירטע יידן פלעגן זיך אַרומשלעפּן מיט די פּעק אויף די פּלייצעס אין גרויסע היצן איבער אומבאַקאַנטע איינזאַמע וועגן, איבער בערג און טאָלן פון איין פאַרמער צו אַ צווייטן אָנבאָטן זייערע סכוירעס. אָט די אַרבעט איז געווען זייער אַ שווערע; און צו פאַרווירקלעכן דעם ציל פון „שמויזער" — אויספאַרקויפן די גאַנצע סכוירע — פלעגט אָפּט דויערן לאַנגע כאָדאָשים. דער וועג פון איין פאַרמער ביז אַ צווייטן פלעגט דויערן שאָען. אָפּט פלעגן „שמויזערס" בלייבן שלאָפן אויפן פעלד אין שרעק פאַר שלאַנגען, און כאַיעס, דערדריקט פון גרויסער איינזאַמקייט, און אָפּט ווערן דורכגענעצט פון די האַלבטראָפּישע רעגנס. איינציקע „שמויזערס" פלעגן האָבן „פּאַק־פערד" — דאָס פערד פלעגט שלעפּן די פּעק און דער „שמויזער" פלעגט נאָכגיין. די „אַרויפגעאַרבעטע" האָבן שוין געהאַט פורלעך.

די בורישע פאַרמערס פלעגן אויפנעמען די ערשטע שמויזערס מיט אָפענע אַרעמס. זיי פלעגן זיך פילן גליקלעך צו טרעפן זיך מיט זיי, שמועסן און קויפן נוצלעכע זאַכן פון „די קינדער פון דעם פאָלק, וואָס האָט זיי געגעבן די ביבל". די פאַרמערס פלעגן ביי זיי קויפן און פאַרלאָזן זיך אויף זייער וואָרט.

אין אוידטסהאָרן לעבט נאָך דער 85 יאָריקער נ.א. בערנשטיין. ער איז דער דריטער ייד פון די יידישע פּיאָנערן אין אוידטסהאָרן. ער דערציילט: „איך בין אָנגעקומען אין קייפּטאָון אין יאָר 1879. אַריינגעפאָרן בין איך אין רייפלס „באָרדינג־הויז". דאָרט איז געווען דער אַריינפאָר פאַר גרינע. אין אָכסאַניע זיינען אַלע געווען יידיש־ריידנדיקע רוסישע יידן.(1

1) עס איז וויכטיק צו באַמערקן, וואָס כוץ בערנשטיינען באַשטעטיקן אויך אַנדערע, אַז אין יאָר 1879 איז שוין געווען אַ היפּשע צאָל יידיש־ריידנדיקע. דעריבער איז לויט הערמאַנס באַהויפּטונג אין בוך „אַ היסטאָריע פון יידן אין ד. אַפריקע", אַז ביזן 1880־טן יאָר זיינען געווען נאָר 6 יידיש־ריידנדיקע, ניט קיין ריכטיקע. אַזוי, אַז מיין באַמערקונג וועגן דעם אין בוך „יידן אין ד. אַפריקע" איז אויך ניט קיין ריכטיקע.

אין 1880־טן יאָר זיינען זיכער געווען אַ פאָר צענדליק יידיש־ריידנדיקע יידן.

נאָכן אָפּזיין אַ קורצע צייט אין קייפּטאָון, בין איך ארויס שמויזן. די בורישע פאַרמערס האָבן מיך אויפגענומען זייער פריינדלעך. ווי שטאַרק פאַרוואונדערט בין איך געוואָרן ווען אייניקע פאַרמערס פלעגן מיר זאָגן „לאָמיר זיין גוטע פריינד. אייך יידן האָב איך ליב. נאָר סביירע קויפן ביי אייך וועל איך ניט". אַ סאַך פאַרמערס פלעגן מיר ווייזן ווערטלאָזע קופּערנע זייגערלעך, פאַר וועלכע זיי האָבן באַצאָלט פונקט ווי פאַר גוטע גאָלדענע זייגערס. אַנדערע פלעגט מען פאַרקויפן מעשענע אַרטיקלען פאַר זילבערנע, א.א.וו. אַזוי אַרומגייענדיק פאַרקויפן מיינע סביירע האָב איך זיך דערנענטערט צו אוידטסהאָרן. צופעליק האָט מיר עמיצער פאַרקויפט אַן ערעך אַ פונט שטרויספעדערן. איך האָב באַצאָלט דערפאַר 25 פונט. איך בין געווען דערנאָך שטאַרק איבערראַשט, ווען איינער פון דייפּלס „באַרדערס" — אַן אויפקויפער פון שטרויספעדערן — האָט מיר דערפאַר באַצאָלט 70 פונט. דער צופאַל איז מיר אַריין אין נאָז. איך האָב באַשלאָסן אויספאַרקויפן מיין סביירע און פאָרן קיין אוידטסהאָרן. אַהער בין איך אָנגעקומען אין יאָר 1880. געווען זיינען דאָ נאָר צוויי יידן: אָשער און פילד (אַ קורלענדער). זיי האָבן געהאַט שוטפעס אַ גרויסן געשעפט."

חיים פרידלענדער אַ צוויטער יידישער פּיאָנער (86 יאָר אַלט), וועלכער איז באַקאַנט ביי די בורן אַלס הענדריק, דערציילט: „איך בין אַ שאַוולער איידים. מיינע שוואָגערס וועלכע זיינען געווען אין אַפריקע, האָבן מיך אַהער אַראָפּגעבראַכט. איך בין אָנגעקומען קיין קייפּטאָון אין 1884־טן יאָר. דאָרט האָב איך שוין געפונען אַ היפּשע צאָל רוסישע יידן. מיינע שוואָגערס האָבן מיך באַזאָרגט מיט סביירע, מיט אַ שמויזער־פּאַטענט, און איך האָב זיך אַרויסגעלאָזן אויף דער פּראָווינץ שמויזן. מיין פּאַק מיט סביירע אויף די פּלייצעס האָט געוויגן איבער 80 פונט, אַ כוץ דעם קעסטל מיט די יובעליר אַרטיקלען, וואָס איך האָב געהאַלטן אין האַנט. שפּעטער צו האָב איך געקויפט אַ „פּאַק־פערד". דאָס פערד האָט געטראָגן מיין סביירע און איך מיטן יובעליר פּעקל אין האַנט בין נאָכגעגאַנגען. שרעקלעך שווער — זעצט פאָר חיים פרידלענדער — איז געווען דאַן דאָס לעבן פון אַ

שמויזער. נאָכן שלעפּן זיך א לאנגע צייט פּלעגט מען אנקומען צו אַ פּארם. אָפט פּלעגט דער פּארמער ניט ארײַנלאָזן, ווייל די פריערדיקע שמויזערס האבן אים אפּגענאַרט. 6 כאדאשים צייט איז מיר אויסגע־קומען צו שלאָפן אין פעלד אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ ווייל גראד דאַן (1884) האָט אויסגעבראכן אן עפּידעמיע פון פּאָקן. די בורן פלעגן ארויסגיין קויפן, פלעגן מיר געבן עסן, אבער אין די הייזער פלעגן זיי מיר ניט ארײַנלאָזן צוליב דער עפּידעמיע. איין מאָל איז מיר אויסגעקומען ארומצוגיין דריי טעג און דריי נעכט אָן וואסער פאַר זיך און פארן פערד. מיין פערד האט געהאַלטן ביים פאַלן. צום גליק איז עמיץ אָנגעפאָרן און דערקוויקט מיך און מיין פערד מיט אַ ביסל וואסער. איינמאָל בין איך אנגעקומען צו אַ פארם אזוי פארמאטערט אז איך בין געפאלן שלאָפן אונטער אַ שייער און אָפּגעשלאָפן אין איין אָטעם 28 שאָ. דער פריינדלעכער בור האט שוין געוואלט שיקן נאָך פּאליציי, מיינענדיק, אז איך בין שוין טויט. אפטמאל פלעגן מיך בורן פרעגן: „בינסט אַ ייד? און נאָך קיינמאל ניט געווען אין אוידטסהארן?" אין 1886 האב איך זיך מיט מיינע סביירע אויפן פּאָק־פערד דערשלעפּט צו אוידטסהארן. לויט דער אייצע פון מיינע שאוולער לאנדסלייט אין אוידטסהארן האב איך פארקויפט מיין פערד און סביירע, און גענומען האנדלען מיט שטרויספעדערן."

דריי יידן זיינען געווען אין 1880־טן יאר אין אוידטסהארן. אישער און פילד האבן געהאַט אַ גרויסן געשעפט; דער דריטער — בערנשטיין (אַ געוועזענער שמויזער) איז געווען דער ערשטער ייד אין אוידטסהארן, וועלכער האט גענומען האנדלען מיט פעדערן.

אין 1884 איז שוין צו יאמים נויראים געווען אַ מיניען יידן אין אַ פריוואטן הויז.

קיין רעגירונגס־סטאטיסטיק פון יידן אין אוידטסהארן און אומ־געגנט איז ביזן 1891'טן יאר ביכלאל ניט פאראן. ביז דאן זיינען יידן געווען פאררעכנט אין דער רובריק „ניט קריסטן" (מאכמעדאנער, יידן אא.וו.) לויט דער סטאטיסטיק פון 1891 זיינען אין אוידטסהארן און אומגעגנט געווען 291 יידן. אין 1904 זיינען אין אוידטסהארן

געוועז 623 און אין דער אומגעגנט — 174. אין יענעם יאר האט אוידטסהארן געציילט א באפעלקערונג פון 8849 נעפאשעס; אין דעם 4145 אייראפעער און 4704 ניט אייראפעער. ד.ה. אז יידן האבן דאן באטראפן 15% פון דער אלגעמיינער אייראפעישער באפעלקערונג אין שטעטל. אין 1918־טן יאר זיינען דארט געווען 1073 יידן. אין 1921־טן יאר זיינען געווען אין אוידטסהארן און אומגעגנט 1022 יידן. אין 1926 — 808 און אין אומגעגנט — 103 יידן. אין 1936 זיינען געווען 555 יידן אין אוידטסהארן, און אין אומגעגנט — 38. (אן ערעך 3½ פראצענט פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג און 7 פראצענט פון דער ווייסער באפעלקערונג פון אוידטסהארן). פון די 555 יידישע נעפאשעס האבן נאר 93 אנגעגעבן יידיש פאר זייער היים־שפראך. (10 אונטער 7 יאריקע, 26 פון 7 ביז 20, און 57 אי־בער 20 יאריקע. אגעוו איז עס דאס ערשטע מאל, ווען דער פונקט שפראך איז אריינגענומען געווארן אין אנקעטע־בויגן.)

ביכלאל גענומען גיבן אט די סטאטיסטישע ציפערן א בלאסן בילד פון די יידן אין אוידטסהארן. ערשטנס גיט ניט די סטאטיסטיק די צאל יידן פאר די יארן 1911 ביז 1916, האגאם דאן זיינען פאר־געקומען אין לאנד פאלקסציילונגען. צווייטנס פעלט די סטאטיסטיק פון יידן פון 1904 ביז 1918 — אין דעם די בליציית פון שטרויס־פעדערן־האנדל, ווען די צאל יידן אין אוידטסהארן איז זייער גע־שטיגן. דריטנס זאגן די אוידטסהארענער טוישווים, אז די סטאטיס־טיק פון 1891 און 1904 איז ניט קיין פאלקאמע, ווייל א היפשע צאל יידן האט ניט אנטיילגענומען אין דער פאלקסציילונג צוליב דעם, וואס זיי האבן ניט געקענט שרייבן ניט ענגליש און ניט אפריקאאנס. מען קען אבער אננעמען די ציפערן, וואס עס גיבן אין די ארטיקע געזעלשאפטלעכע טוער, וועלכע האבן געקענט יעדע יידישע מישפאכע און יעדן יידישן פיאנער אין אוידטסהארן. קיין ווערטיקע סטאטיס־טישע דאקומענטן פון דער קעהילע זיינען ניטא.

פון 1880־טן יאר, ווען דער האנדל מיט שטרויספעדערן האט זיך גענומען מער אנטוויקלען און די פרייזן פאר שטרויסן און

שטרויספעדערן האבן גענומען שטייגן, האבן זיך באוויזן וואס אמאל מער יידן. אוידטסהארנער יידן האבן צוערשט געווירקט, אז זייערע פריינד און לאנדסלייט פון קייפטאון און אומגעגנט זאלן אריבערקומען קיין אוידטסהארן. שפעטער האט מען גענומען אריבערברענגען ברידער, זין, מישפאכעס און לאנדסלייט פון אייווער־לעיאס. שוין אין יאר 1883 זיינען אין אוידטסהארן און אומגעגנט געווען איבער א מיניען יידן. נאר צוליב דעם, וואס אייניקע פון זיי זיינען געפארן אויף די יאנטייווים קיין קייפטאון, איז ניט געווען גענוג צו א מיניען. ווען אין 1883־טן יאר האט זיך געשאפן די דארטיקע כעווראקאדישע, האט א בור מענאדעוו געווען א שטיק ערד פאר א בייס־עילאם.

. דער ערשטער מיניען אין אוידטסהארן איז פארגעקומען אין א פריוואטער הויז אין 1884־טן יאר. עס זיינען זיך צוזאמענגעקומען 30 יידן. אזוי גיט אן ראבינער א.פ. ארנשטיין אין „אוידטסהארן קוראנט״ פון 1־טן פעברואר 1888. צוליב א מאכלויקע אין יאר 1886 האט זיך די קעהילע געשפאלטן אויף צוויי צדאדים און עס זיינען פארגעקומען צוויי מיניאנים. (מיט איין מיניען האט אנגעפירט חיים קופער און מיטן צווייטן — לעוויטאן). אן ארגאניזירט רעליגיעזלעבן אין אוידטסהארן הויבט זיך אן מיטן בויען די שול אין 1886, ווען עס האט זיך פארמירט א קעהילע. אין דעצעמבער 1886 האבן די יידן פון אוידטסהארן און אומגעגנט גערופן א פארזאמלונג וועגן בויען א שול. מ'האט באשטימט גלייך צו שאפן א פאנד אויפצובויען א שול. דער סעקרעטאר און קאסיר פון דעם פאנד איז געווען ניט קיין ייד (טשארלס ב. בלעק). א סאך ניט יידן האבן זיך באשטייערט פאר דעם פאנד. ביי א פייערלעכער צערעמאניע, איז דעם 26־טן יאנואר 1888־טן יאר געלייגט געווארן דער גרונטשטיין פון דער „קווין־סטריט שול״. צו דער צערעמאניע זיינען ספעציעל געקומען די ראבינערס ארנשטיין פון קייפטאון און הערים פון קימבערלי. עס איז זיך צוזאמענגעקומען אן עילאם פון א פיר־פינף הונדערט מענטשן. עס האבן אנטיילגענומען דער ארגאניסט פון דער בורישער קירך (יאקאב הוק) און נאך עטלעכע ניט־יידן ביים זינגען קאפיטלעך

טילים. אין אַ לענגערער רעדע האָט ראַבינער אָרנשטיין („אוידטס־האָרן קוראַנט" פון ערשטן פעברואַר 1888) געגעבן אַן איבערבליק איבער די יידן פון ד. אפריקע און האָט צווישן אַנדערן געזאָגט: „אין יאָר 1842 זיינען געווען בעערך 15 אָדער 20 יידישע מישפּאָכעס אין גאַנצן לאַנד. איצט זיינען יידישע קעהילעס פאַראַן אין אַלע וויכ־טיקע צענטערס. איצט געפינען זיך שוין אין אוידטסהאָרן און אומ־געגנט אַ צוויי הונדערט אָדער דריי הונדערט יידישע נעפאַשעס."
דערנאָך האָט ער און אויך ראַבינער הערים גערעדט וועגן די זייער גוטע באַציונגען צווישן יידן און ניט־יידן אין אוידטסהאָרן.

דעם 31־טן יולי 1888 איז קיין אוידטסהאָרן אָנגעקומען דער ראַבינער מ. וואָלפּסאָן, אַ רוסישער ייד, וועלכער איז געווען עטלעכע יאָר אין ענגלאַנד צווישן קלעריקאַלן. קענטיק, אַז צוליב זיין גוטער שטימע צום דאַוונען, און צוליב דעם וואָס ער האָט געקענט די שול־מאַנירן, — האָט מען אים געשיקט פון ענגלאַנד אַלס ראַבינער קיין אוידטסהאָרן. ענדע יולי 1938 האָט שוין ראַבינער וואָלפּסאָן געפיי־ערט זיין 50 יאָריקן זיין ראַבינער אין אוידטסהאָרן. „ווען איך בין אָנגעקומען אין אוידטסהאָרן — דערציילט ער — האָט מען נאָך גע־בויט די שול. אַז מען האָט פאַרענדיקט בויען די שול, איז די דערעפ־נונגס־צערעמאָניע פאָרגעקומען דעם 12־טן דעצעמבער 1888. עס זיי־נען דאַן געווען אין אוידטסהאָרן און אומגעגנט 250 יידישע נעפאַ־שעס. אויפן ביים עילאָם זיינען שוין געווען דריי קוואָרים (אַן מאַציי־וועס). די ערשטע כאַסענע, ווען ער האָט געגעבן כופּע און קעדושן, איז פאָרגעקומען דעם 20־טן פעברואַר 1889. (אַגעוו האָט ער ביז סעפּטעמבער 1938 מעסאַדער קעדושן געווען 212 פּאָרן).

„בישאָס איך בין דאָ אָנגעקומען", — גיט צו ראַבינער וואָלפּ־סאָן, — „האָבן יידן זייער גוט פאַרדינט. יעדעס יאָר איז געווען אַ שרעקלעכע טריקעניש, וואָס האָט ניט געהאַט איר גלייכן פאַר די לעצטע 50 יאָר. מען פלעגט פאַרקויפן וואַסער 1/6 אַן עמער."

דער ראַבינער פון „קווין־סטריט שול" איז געווען צופיל ענגליש צירלעך מאַנירלעך. ער האָט איינגעפירט אַ שטרענגע דיסציפּלין און די ענגלישע מאַנירן. ער האָט קאָפּירט די ענגליזירטע סינאַגאָגעס

אין לאנדאן. אנשטאט צו זיין ארטאדאקסיש רעליגיעז — האט ער זיך אפּגעגעבן מער מיט אויסערלעכן ריטואל. דאס אלץ האט ארויס־גערופן א קעגנערשאפט מיצאד דער ליטונג פון דער שול. די קעגנער־זיינען געווען די מער פּאַשעטע רעליגיעזע אמכאַ־יידן, וועלכע האבן זיך געוואלט פילן אין שול אזוי היימיש, ווי אין זייערע באטיי־מעדראשים אין דער אלטער היים. אין 1892 איז די קעגנערשאפט געווארן גאר שארף. איז מען צוגעטראטן צו שאפן מיטלען אויפצו־בויען זיך א באזונדערע שול. אין 1896־טן יאר האט מען זי געבויט. די „קווין־סטריט שול" האָט מען אַ נאמען געגעבן „די ענגלישע שול". אַזוי הייסט זי אַד־האיעם. די יידן פון דער „ענגלישער שול" רופן זיי־ער קעגנערישע שול „די גרינע שול" (זי איז אויך באקאנט אלס „סענט־דזשאָן־סטריט שול".) די „ענגלענדער" פון דער „ענגלישער שול" זיינען געווען דאָס ראָוו שאוולער יידן — מייסטנס די ערשטע און די רייכסטע יידן. דאקעגן אין דער „גרינער" שול זיינען געווען קימאט אלע קעלמער יידן. צווישן אט די צוויי „ריכטונגען" פלעגן שטענדיק פארקומען קעהילע רייבונגען. פאר דער אויסערלעכער וועלט האבן די „ענגלענדער" זיך געהאלטן העכער. אבער אין יידישן לעבן פון אוידטסהארן האבן די „גרינע" זיך געהאלטן פאר יאכסאנים. זיי האבן געקוקט אויף די „ענגלישע" ווי אויף אמעראצים. אין דער „ענגלישער שול" פלעגט מען דאווענען נאר שאבעס און יאנטעוו. אין דער „גרינער" שול פלעגן דאווענען עטלעכע מיניאנים א טאג. ביז צום היינטיקן טאג זאגט מען אין דער „גרינער" שול „די בלאט". דארט איז אויך געווען א כעווערע טילים זאגער. די „גרינע" שול האט זיך געהאט איר אייגענעם שייכעט, און אין 1903 האט זי שוין אויך געהאט איר אייגענעם ראָוו — ניט קיין ראבינער, נאר א שטרענג ארטאדאקסישן ראָוו, „רעב באראך דער קעלמער".

ביזן יאר 1903 פלעגט מען די קינדער לערנען „יידישקייט" ביי ראבייאים. אין 1903 איז אין אוידטסהארן געגרינדעט געווארן א העברעאישע רעגירונגס־שול ביי דער „ענגלישער" שול אין א באזונ־דערן ביניען. א כוץ די אלגעמיינע לימודים פון א רעגירונגס־שול, האבן פארנומען רעליגיע און העברעיש א "וויכטיקן ארט. דאס איז

די ערשטע ישול פון דעם מין אין ד. אפריקע. זי עקזיסטירט נאך היינט אויך. די שול האט ניט צופרידנגעשטעלט די ארטאדאקסן, באזונדערס די „גרינע", האט מען געגרינדעט א טאלמוד־טוירע אויפן היימישן שטייגער. די טאלמוד־טוירע האט עקזיסטירט ביזן יאר 1920.

עס איז מערקווירדיק, וואס מיט אויסנאמען שטאמען אלע אוידטסהארנער יידן פון צוויי שטעטלעך אין דער ליטע: קעלם און שאוול. זיי האבן עס אראפגעבראכט אנדערע פון זייערע מישפאכעס, פריינד און לאנדסלייט.

ביז דער ענגליש־בורישער קריג האבן די יידן אין אוידטסהארן געפירט א קליינשטעטלשן רעליגיעזן ארט לעבן, ווייט און אפגעזונדערט פון דער דרויסנדיקער וועלט און אפילע פון די צוויי יידישע צענטערן קייפטאון און יאהאנעסבורג. זיי האבן געלעבט, אזוי צו זאגן, אין די דאלעד אמעס פונ'ם „קליינעם קארו", ווו אוידטסהארן איז געווען ווי א הויפט־„קראאל" (אזוי הייסט א באנטו דארף) און די דערבייאיקע קליינע שטעטלעך פון „קליינעם קארו", ווי קלענערע „קראאלס".

ווען ס'האט אין 1899־טן יאר אויסגעבראכן די דריי יאריקע קריג, האט עס אויפגעטרייסלט אוידטסהארן. עס זיינען אנגעקומען א סאך יידישע פאמיליעס אנטלאפענע פון טראנסוואל און באזונדערס פון יאהאנעסבורג. די אוידטסהארנער יידן זיינען געווען אומצופרידן מיט די אנגעקומענע, ווייל זיי האבן אריינגעבראכט שטאטישע ווינטן און אפיקארסעס.

(דער פאלגנדיקער אינצידענט פון דער קריגצייט ווייזט אויף ווי ווייט די בורן האבן באטראכט די יידן אלס שטארק רעליגיעזע סעקטע: דער היסטאריש בארימט געווארענער קאמענדאנט פון דער בורישער ארמיי, סקיפערס האט זיך אריינגעכאפט אין אוידטסהארנער געגנט מיט א טייל פון זיינע זעלנער און האט געפאנגען א גרופע סקאוטן. צווישן די סקאוטן איז געווען א דרייסיק יאריקער קעלמער ייד א.י. זיוו. בישאס מען האט געגעבן די געפאנגענע סקאוטן עסן, האט דער קאמענדאנט סקיפערס צוגעטראגן דעם יידן א שטיק באזער

און אויסגעשריען: „ייד, עס כאזער, א ניט שיס איך דיך“, און גע־נומען צילן זיין ביקס אין דעם יידן. זיוו האט געענטפערט: „שיס. איך וועל קיין כאזער ניט עסן“. דערהערט די ווערטער האט סקיפערס אוועקגעלייגט דעם ביקס און געזאגט: „ווען דו וואלסט יא געגעסן, וואלט איך דיר ביז צום טויט פארשמיסן“.)

נאך דער ענגליש־בורישער קריג זיינען די טראנסוואלער יידן צוריק געפארן; און די אוידטסהארנער יידן האבן פארגעזעצט זייער אייגנארטיקן ארט לעבן. זיי האבן געגומען אראפברענגען זייערע מישפאכעס, און דאס לעבן האט אנגענומען מער נארמאלע פארמען.

פון 1908 הייבט זיך אן די בליצייט — דער גרעסטער אויפ־שטייג פון האנדל מיט שטרויספעדערן. די יידישע באפעלקערונג איז קעסיידער געוואקסן. אין יאר 1909 זיינען שוין געווען אן ערעך 1100 נעפאשעס און אין 1911־טן יאר — 1270 נעפאשעס אין אוידטסהארן אליין, בויץ דער אומגעגנט. אין די יארן 1912, 1913 פאר דער וועלט־מילכאמע זיינען געווען איבער 1500, נישט אריינרעכענענדיק די אומ־געגנט, ווו עס האבן געלעבט א סאך יידן. אין די יארן זיינען צו יאמים נאראים סיי די „ענגלישע“, סיי די „גרינע“ שול געווען איבער־פולט. מען פלעגט דארפן צושטעלן בענק מיט שטולן פאר די דאווי־נער. דער ראבינער גיט אן, אז איןביידע שולן זיינען געווען איבער טויזנט מיספאלעלים. דאס באשטעטיקן אלע טיישווים אין אוידטסהארן.

יידן און... שטרויסן.

די ליטוויש־רוסישע יידן אין אוידטסהארן (דארט זיינען געווען נאר עטלעכע דייטשע יידן און בלויז איין ענגלישער ייד.) האבן זיך מיט זייער גאנצער ענערגיע, ברען און בעריעשאפט ארייננגעווארפן אין דעם שטרויספעדערן האנדל. און א היפשע צאל יידן האט זיך ארייגעלאזט אין שטרויסנצוכט און שטרויסנפארמעריי. מען האט „געבריט" און געהאדעוועט שטרויסן. צום האדעווען שטרויסן דארף מען ניט נאר האבן ארט פאר די שטרויסן ארומצולויפן, ווו צו „קנייפן" די פעדערן, ארט ווו זיי זאלן בריען, נאר מען דארף אויך האבן א סאך גוטן באדן, ווו צו זייען פאשע פאר די שטרויסן. דער איקער קארמעט מען זיי מיט לוסערן (קלעווער). וואס בעסער מען פלעגט די שטרויסן, אלץ בעסערע און ווערטפולערע זיינען זייערע פעדערן. (מען פלעגט שוין דאן אויך זייען אין דעם געגנט ווייץ און אנדערע גוט באצאלבארע טוועעס און טאבאק.) אבער דער האנדל מיט שטרויספעדערן האט פארכישעפט די יידן. מען האט זיך אריינ־געווארפן אין אט דעם האנדל מיט לייב און לעבן, סיי טאג און סיי נאכט. יידן זיינען לייכט „אריין אין פעדערן" האנדל. די ניט־יידן פלעגן זאגן: „די יידן האבן זיך אזוי נאטירלעך גענומען צו די שטרויספעדערן, ווי ענטלעך צו וואסער". שפעטער צו פלעגן זיי זאגן: „יידן דינען א נייעם גאט — דעם שטרוים".

ריידן בוריש איז געווען אומבאדינגט נויטיג, ווייל די שטרויסנ־פארמערם און די ברוינע, אן וועלכע מען האט זיך ניט געקענט באַ־גיין, האבן גערעדט בוריש. די „שמויזערם" האבן שוין געקענט א ביסל ריידן בוריש. די ניי אריבערגעקומענע האבן זיך שנעל אויסגעלערנט ריידן דאס נויטיקסטע.

די פראצעדור צו ווערן א שטרויספעדערן קויפער איז געווען א לייכטע. מען פלעגט ארויסנעמען א פאטענט (לייסנס). ווער עס האט

ניט געהאַט קיין אייגענע, פלעגט לייען ביי לאַנדסלייט עטלעכע פונט — און מיט א זאק אויף די פלייצעס פלעגט מען זיך ארויסלאזן צו־פוס צו די פארמערס קויפן פעדערן. זייער ווייניק „שמויזערס" פלעגן האָבן געגוג „קאפיטאל" אנצופילן א זאק פעדערן פון בעסערן סארט. די ארימערע און ניי אריבערגעקומענע — „די גרינע" — פלעגן קויפן נאר די ביליגע סארטן. דערויף האט מען קיין סאך געלט און מעווינעס ניט באדאפט. אט די פעדערן פלעגט מען רופן די „געשנארטע פעדערן". דאס זיינען די קליינע פעדערן וואס פאלן ארוים, ווען די שטרויסן לויפן אדער ווען זיי „קריגן" זיך. אט רעם אפפאל פלעגן די פארמערס שענקען זייערע פרויען און קינדער אלס מאטאנע אויף טאַשן־געלט.

ארומגייענדיק אויפקויפן די „געשנארטע פעדערן", פלעגן די „גרינע" זיך באקענען מיט די פארמערס, מיטן שטרויספעדערן האנדל, קריגן דערפארונג און מעווינעס. ניט איינמאָל פלעגן זיי צאלן רעבע געלט; קויפן שלעכטע פעדערן, אדער קויפן פעדערן פון א זי, מיינענדיק, אז דאָס איז פון אַן ער, וועמעס פעדערן זיינען בעסערע און טייערער.

עס האט לאנג ניט געדויערט און די יידן האבן זיך אויסגעלערנט אונטערשיידן פון די זעכציק פארשיידענע סארטן די בעסערע פעדערן. דאן האבן שוין די פארמערס ניט געקענט אזוי לייכט אפנארן די יידישע „שמויזערס". פאר אַ פונט גוטע פעדערן פלעגט מען קריגן אכציק פונט שטערלינג.

יעדן מאנטאג פרי פלעגן דאס ראוו פעדערנהענדלער, אזוי צו זאגן, עוואקואירן אוידטסהארן. נאָך איידער די זון פלעגט ארויסקומען, פלעגן זיי יעדן מאָנטאָג באגינען, ווי אין זייערע אלטע היימען, ווינטער ערעוו אַ יאריד, זיך איילן און ארויסלאזן זיך צו פוס צו קויפן שטרויספעדערן. מען פלעגט זיך אוועקלאזן אין פאַרשיידענע ריכטונגען צו די שטרויסנפארמערס. שפעטער צו פלעגן די טאַקיפערע פארן מיט אַ פערד און וועגל („קאריקעס").

דער דראַנג צו מאַכן עטלעכע פונט איז געווען אַזוי גרויס, אז ווי פרי אַ ייד פלעגט פארלאָזן אוידטסהארן, פלעגט ער שוין ביים

ערשטן פארמער געפינען איינעם אדער עטלעכע יידן, וועלכע זיינען שוין אנגעקומען נאך פריער. יעדערער האט געוואלט אפקויפן דעם „פעקל". פלעגט מען זיך שטייגן. אפטמאל פלעגט מען זיך אזוי שטייגן, אז דערנאך ביים פארקויפן פלעגט מען האבן העזיק. מען האט זיך אזוי קאנקורירט ביז זיי זיינען געקומען צו א מונדלעכער פארשטענדיקונג. אויב נאר מען פלעגט שוין טרעפן ביים פארמער א קויפער, פלעגט מען מאכן א „יאכצו". איינער פלעגט אפקויפן און דערנאך זיך טיילן אדער מיט די פעדערן אדער מיטן רעוואך. אז מען פלעגט טרעפן א סאך קויפערס, פלעגט מען אויסשרייען: „א כאסענע", דאס פלעגט באטייטן, אז איינער זאל אפקויפן און דעם רעוואך פלעגט מען זיך טיילן.

די אויפקויפערס האבן געוווסט יעדן פארמער אין דער געגנט וואס פארא סארטן פעדערן ער האט, ווי ער פאסט אויף זיינע שטרויסן, אין וואס פארא צושטאנד זיי זיינען, ווי און ווען יעדער פארמער „קנייפט" (פליקט) זיינע שטרויסן. צו „קנייפן" די פעדערן פון שטרויסן, דארף מען די שטרויסן פארטרייבן אין א קלעם, אנטאן א זאק אויפן קאפ; ערשט דאן קען מען טאן מיט די שטרויסן וואס מען וויל.

אמאל פלעגט מען פליקן די פעדערן. דאס פלעגט פארשאפן גרוים יעסורים די שטרויסן. זיי פלעגן פארלירן א סאך בלוט. דאס פלעגט זיי אפשוואכן און קאליע מאכן די ווארצלען פארן קומענדיקן פעדערנוווקס. האט מען שפעטער אנגעהויבן „אפקנייפן" די פעדערן און לאזן די ווארצלען. אין א כיידעש ארום זיינען שוין די ווארצלען געווען אפגעטויט, מען פלעגט די ווארצלען לייכט ארויסציען, ניט פארשאפנדיק די שטרויסן קיין יעסורים, אדער די ווארצלען פלעגן אליין ארויספאלן. אין אכט כאדאשים ארום פלעגן שוין זיין פארטיק צום קנייפן נייע פעדערן. אזוי ארום פלעגט יעדער פארמער האבן יעדע ניין כאדאשים א נייע פעדערן־גערעטעניש.

קעדיי צו פארמיידן די קאנקורענץ פלעגן רייכע פעדערן הענדלער אפט אפקויפן ביי די פארמערס זייערע פעדערן מיט א צייט פריער נאך איידער די פעדערן זיינען געווארן צייטיק. איייניקע פלעגן אפ־

קויפֿן ביי די פֿאַרמערס די פֿעדערן־געדעטעניש אויף עטלעכע יאָר פֿאָרויס. די רייכע פֿאַרמערס פֿלעגן זייערע פֿעדערן פֿאַרקויפֿן נאָר נאָכן קנייפּן.

די רייכגעוואָרענע פֿעדערן הענדלער פֿלעגן אויפֿקויפֿן פֿון די קלענערע הענדלערן; אַרויספֿאָרן פֿלעגן זיי נאָר צו די גרויסע שטרויספֿאַרמערס אָפּצוקויפֿן זייערע אַלע פֿעדערן. אָפֿט פֿלעגן אַריי־מערע קויפֿער קריגן שותּפֿים זיי צו פֿינאַנסירן. די קלענערע אויפֿקוי־פֿערס פֿלעגן זיך אַרומשלעפּן צו פֿוס אין גרויסע היצן, צענדליקער מײַלן פֿון איין שטרויספֿאַרם צו אַ צווייטן ביז פֿרײַטאָג. פֿרײַטאָג פֿלעגן אַלע הענדלער צוריקקומען קיין אוידטסהאָרן „אויף שאַבעס“, צו פֿאַרקויפֿן די איינגעהאַנדלטע פֿעדערן, מיט נייגיר אויסגעפֿינען ווי עס האַלט דער פֿעדערן־מאַרק, צוגרייטן פֿעדערן פֿאַר עקספּאָרט און אויסגעפֿינען וויפֿל האָט מען געקראָגן פֿאַר די שוין עקספּאָרטיר־טע פֿעדערן. די אָרעמערע הענדלער פֿלעגן צוריק קומען דאָנערשטאָג, ווײַל עס האָט זיי ניט געקלעקט קיין געלט אויפֿצוקויפֿן מערער. ייִדן פֿלעגן קומען אויף שאַבעס אַהיים, ווײַל זיי זײַנען געווען פֿרום. זיי האָבן אָפּגעהיט גאַנץ געטרײַ צו האַלטן שאַבעס פֿאַר אַ רו טאָג. פֿאַמיליע־מענטשן האָבן געוואָלט זײַן מיט זייערע מישפּחות. ייִדן פֿלעגן אַרײַנקומען אויף שאַבעס אויך צוליב דעם, וואָס די בורן, בײַ וועלכע זיי פֿלעגן קויפֿן פֿעדערן, זײַנען געווען פֿרום. די בורן וואָלטן גע־האַלטן פֿאַר אַ גרויסער עוולה, ווען די ייִדן — מיישע־ראַביינוס קינ־דער, קינדער פֿון ביבל־פֿאָלק, זאָלן מחלל־שאַבעס זײַן. די בורן וואָלטן מיט אַזעלכע ייִדן ניט געהאַנדלט.

פֿרײַטאָג פֿרי פֿלעגן אויך אַרײַנקומען אין אוידטסהאָרן די ייִדן פֿון דער אומגעגנט צו פֿאַרקויפֿן זייערע פֿעדערן, דערוויסן זיך ווי עס האַלט דער מאַרק, און נאָך מיטאָג פֿאָרן אַהיים אויף שאַבעס.

פֿון פֿרײַטאָג פֿרי ביז זונטאָג בײַנאַכט פֿלעגן די ייִדן זײַן, אַזוי צו זאָגן, די „מאַיאָריטעט“ פֿון שטעטל. פֿרײַטאָג פֿלעגט דער בערזע און יאַריד־גייסט באַהערשן אוידטסהאָרן.

מיטן אָנקומען פֿון די שטאַרק באַוועגלעכע און טומלדיקע פֿעדערן הענדלער, פֿלעגט אוידטסהאָרן אָנהייבן רוישן און קאָכן. אין צענטר

פון שטעטל, ווו עס זיינען געווען די שטרויספעדערן ביוראען, דער באנק און באזונדערס ביי דער „אוידטסהארן שטרויספעדערן געזעל־שאפט“, וואס איז געווען ווי א מין בערזע, זיינען די טראנזאקציעס געווען געפאקט מיט טומלדיקע יידיש ריידנדיקע פעדערן הענדלער.

די גאס, וואס ציט זיך צו קאליטסדארפ (א קליין שטעטל מיט א סאך יידישע פעדערן הענדלער, א מעהאלעך פון איבער 30 מייל), האט מען גערופן „די יידישע גאס“. קימאט אויף יעדן פארם אויפן וועג ביז קאליטסדארפ זיינען געווען יידישע קראמען. דא פלעגט מען קויפן און שמועסן וועגן שטרויספעדערן, יידן פלעגן שפאצירן אין דער גאס און זיך פילן היימיש. אויף אט דער גאס פלעגט מען דיס־קוטירן בעקוויל־ראם און אויסטייטשן מיטן גראבן פינגער אלץ וואס האט צו טאן דירעקט און אומדירעקט מיט שטרויספעדערן. אומעטום ווו פעדערהענדלער פלעגן זיך טרעפן, סיי ביין־האשמאשעס אין שול, סיי ביי קארטן, פלעגט מען ריידן וועגן פעדערן.

דער ספעקולאטיווער גייסט פון האנדל מיט פעדערן האט פאר־קישעפט אלע יידן. אפילו די עטלעכע יידישע דאקטוירים און אדוואקאטן האבן געהאט אדער א שטרויספארם אדער זיי זיינען גע־ווען „פאסיווע“ שותפים מיט פעדערן סאכרים. א סאך פון די יידי־שע גרויסע סאכרים און עקספארטירערס האבן געהאט אייגענע שטרויספארמס. אייניקע פון זיי האבן געהערט צו די גרעסטע שטרויספארמערס.

ווען די רעגירונג האט באשטימט א קאמיסיע צוצושטעלן א באריכט פון פעדערן האנדל, איז צווישן די רעגירונגס־נאמינירטע גע־ווען א ייד, מאקס ראזו. אין זיין באריכט צו דער רעגירונג יוני 1917 זאגט ער: „איך בין א שטרויספארמער שוין 22 יאר, מיט שטרויספעדערן האנדל איך שוין 27 יאר. פאר דער וועלט־מילכאמע האב איך געהאט זעקס טויזנט שטרויסן.“

די יידן האבן געשפילט די גרעסטע ראלע אין פעדערן האנדל, אין עקספארט און אין דער אנטוויקלונג פון דער פעדערן אינדוסטרי, וועלכע האט פארנומען דעם פערטן ארט צווישן די וויכטיקסטע עקס־פארט פראדוקטן אין לאנד.

די שטרויספעדערן פראדוקציע האט זיך אזוי שטארק אנט־וויקלט, אז פאר א גוטער פאר שטרויסן צו פארפירן א גוטע ראסע, פלעגט מען צאלן טויזנט פונט. ס'איז באקאנט א פאל, אז מען האט פאר אן ער באצאלט 15 הונדערט פונט. אויך ערד פאר שטרויסנ־צוכט איז שטארק געשטיגן. מען פלעגט צאלן ביז איבער 500 פונט פאר א מארג.

שטרויספעדערן הענדלער זיינען געווען איבער 90% יידן, אבער שטרויספארמערס זיינען אן ערך 90% געווען בורן.

אלע שטרויספעדערן פלעגט מען שיקן קיין לאנדאן. זיינען די פארדינסטן פון די פעדערן הענדלער געווען אפהענגיק פון לאנדאנער מארק. דאקעגן די בורישע שטרויספארמערס האבן מיט גארנישט ספעקולירט.

די שטרויספעדערן האבן זיי אריינגעבראכט גרויסע סומעס.

יעדן שטרויס פלעגט מען קנייפן יעדע ניין חדשים. אויסגע־בריטע יונגע שטרויסן האבן צו ניין באדאשים געהאט צייטיקע פעדערן. אזוי ארום פלעגן די פארמערס ווערן רייכער און רייכער. דער ווערט פון די פארמס גופא איז אויך געשטיגן. בורן פלעגן ארומשפאצירן אויף זייערע וועראנדעס באטראכטן פון דער ווייטענס זייערע שטרויסן און פלעגן זאגן: „אט גייען ארום די שטרויסן, וואס לייגן גאלדענע רענדלעך", אדער „אט לויפן מיינע גאלדענע רענדלעך". אייניקע בורן זיינען געווארן פון שטרויסנצוכט מיליאנערן.

יידן זיינען, צוליבן שטייגנדיקן פעדערן־מארק, געווארן וואס אמאל רייכער און רייכער. מען פלעגט זיך בויען טייערע וווינונגען און געלעבט מייסע פריצים. מען האט געשיקט די קינדער זיך לער־נען פאר דאקטוירים און אדוואקאטן. קימאט אלע יידן אין אוידטס־הארן ביז דער וועלט־מילכאמע, האבן זייער גוט פארדינט. יידישע ארימעלייט אין אוידטסהארן, גופא זיינען קימאט ניט געווען. די ארימעלייט, וועלכע זיינען יא געווען, זיינען עס געווען אריינגעפא־רענע ארימע אלמאנעס, קאליקעס אדער קראנקע, וועלכע פלעגן קו־מען צום גווירישן שטעטל צוליבן געזונטן, קילן און טרוקענעם קלימאט.

„ירושלים ד׳דארעם־אפריקע"

אוידטסהארן האָט ניט געגעבן דעם רעליגיעזן טאָן פאר די יידן פון דארעם־אפריקע. אוידטסהארן איז אויך ניט געווען קיין רעליגיעזער צענטער פון טראדיציאָנעלן לערנען. דאך האָט מען אוידטסהארן גערופן „ירושלים ד׳אפריקע". גערופן האָט מען אוידטסהארן אזוי דערפאר, ווייל אין קיין אנדער שטאט אָדער שטעטל אַ חוץ אוידטסהארן האָט מען ניט געזען, אַז מען זאָל אזוי שטארק אפהיטן — סיי יונג און סיי אלט — דעם רעליגיעזן און טראדיציאנעלן ארט לעבן פון דער אלטער היים.

אוידטסהארן האָט מען גערופן „ירושלים ד׳אפריקע" אויך ניט דערפאר וואָס דארט איז געווען פּראפּארציאָנעל אַ גרעסערע צאָל יידן ווי אין אַנדערע צענטערס. קייפּטאון און יאהאנעסבורג צ.ב. האָבן געהאַט אַ סאך מאָל מער יידן. אין אוידטסהארן זיינען אָבער די יידן געווען קאנצענטרירט אויף אַ קליינעם שעטאך. קימאט אלע האָבן זיי געשטאַמט פון קעלם און שאוול. זיי האָבן זיך איינע די אנדערע גוט געקענט. זיי האָבן געבילדעט אין אוידטסהארן אַ מין רעליגיעזע סעקטע, וואָס איז — כוץ אלגעמיינע געזעלשאפטלעכע איניאנים — קימאַט געווען אפּגעזונדערט פון די ניט־יידן. זיי זיינען אויך געווען אפּגעזונדערט פון די יידן מעאייווער־לעיאַם און אפילע פון די יידישע צענטערס אין דארעם־אפריקע גופע. עס האָט זיך געשאפן אין אוידטסהארן אַ רעליגיעז־ציאניסטישע וואַנט, וואָס האט ניט צוגעלאזן קיינע מאדערנע ווינטן.

„ירושלים ד־אפריקע" האָט פארגעזעצט און נאכגעמאַכט אַלע טראדיציאנעלע און רעליגיעזע מינהאגים און דעם ריטואל אַזוי ווי ביי זיך אין דער אלטער היים — קעלם און שאוול. לעהייפּעך צו אנדערע יידישע צענטערס האָט אין דעם שטייגער לעבן אנטיילגענומען אויך די יוגנט.

אוידטסהארן האָט געהאַט צוויי באַטיי־מעדראַשים, אַ מיקווע,
אַ ראַוו, אַ רעוורענד, דריי שאָכטים, מעלאַמדים, אַ טאַלמעד־
טיירע, אַ העברעיִשע שול, אַ כעוורע קאַדישע, כעוורע שאַס, כעוורע
טילים, גמילעס־כאַסאַדים, פּרויען הילפספאַראיינען און עטלעכע ציאָ־
ניסטישע אָרגאַניזאַציעס.

אין יידישע הייזער זיינען געהאַנגען בילדער פון באַראָן הירש,
איצכאַק־עלכאַנאַן, ווילנער גאָען, מיישע מאָנטעפיאָרע, הערצל און
בילדער פון ראַבאָנים אין זייערע מישפּאָכעס. אַ סאַך ווייבער האָבן
געטראָגן פּאַרוקן. אין קיין שטעטל האָט מען ניט גערעדט אַזוי פיל
יידיש ווי אין אוידטסהארן.

אַ היפשע צאָל קראָמען איז געווען פאַרמאַכט שאַבעס אָבער דער
גרעסטער טייל פלעגט זיין אָפן. מאַנכע פלעגן האַלטן זייערע קראָמען
אָפן, אָבער זיי אַליין פלעגן ניט שטיין; זייערע ניט־יידישע אָנגע־
שטעלטע פלעגן פאַרוואַלטן אום שאַבעס מיט זייערע קראָמען. אויף
צו האַלטן די קראָמען אָפן אום שאַבעס האָט מען זיך קענטיק גע־
מאַכט אַ העטער. האַלטן די קראָמען אָפן אום שאַבעס איז ניט געווען
אַזאַ כעט, ווי צום ביישפּיל, רויכערן אום שבעס. מיטן אויסנאַם פון
שטעטלשן אַפּיקיירעס — אַ דייטש־ריידנדיקער ייד — וואָס אַטעיזם
איז ביי אים געווען אַן אידעע פיקס, און די שטעטלשע יידן האָבן
אים באַטראַכט פאַר אַ מעשונעדיקן פילאָזאָף — האָט קיין ייד ניט
גערויכערט בעפאַרהעסיע אום שאַבעס ביז 1927־טן יאָר. אַפילע אין
קאָרטן פלעגט מען ניט שפּילן אום שאַבעס ביז דער ערשטער
שטערן פלעגט זיך באַווייזן. איז אַ ייד פון אוידטסהארן, זייענדיק אין
קייפּטאַון אָדער אין יאָהאַנעסבורג, געפאָרן אום שאַבעס מיטן טראַמ־
וויי, פלעגט מען זיך אין אוידטסהארן באַלד דערוויסן און האָבן אַ
טעמע צו באַריידן. אַפילע אַזעלכער וועמען פרומקייט איז ניט געלעגן
אין דער לינקער פּייע, פלעגט אויסמיידן אָנצוקומען אין אוידטס־
הארן אום שאַבעס. באַזונדערס פלעגן אויסמיידן אנצוקומען אין
שטעטל אום שאַבעס די יידישע „וואָיאַזשאַרן”. אויב זיי פלעגט
אויסקומען צו פאַרבלייבן איבער שאַבעס, פלעגן זיי זיין זייער פאַר־

זיבעטיק קיינער זאָל ניט באַמערקן זיי רויבערן, ווייל צוליב דעם וואָלטן זיי שטאַרק געליטן ביים קריגן באַשטעלונגען.

מיטן אויסנאַם פון אייניקע האָבן אַלע אין אוידטסהאַרן אויך אָפּגעהיט קאַשרעס.

איבערהויפּט פּלעגט מען אין דער „גרינגער שול" אָפּהיטן אַלע יאָנטייוווים ווי אין דער אַלטער היים. טישע באָוו פּלעגן יידן אין זאָקן זיצן אויף איבערגעקערטע בענק, אָדער אויף דער ערד. אין שול האָט געהערשט אומעט און טרויער. מיט האַסמאָדע האָט מען געזאָגט קינעס — פּונקט ווי דער כורבען פון ביים־האַמיקדעש וואָלט פאַרגעקומען ערשט איצט אין זייערע צייטן. דערפאַר סימכאַס־טוירע האָט מען געהוליעט; די דערוואַקסענע מיט סייפער־טוירעס און יונגוואַרג — מיט פאַנעס, פּונקט ווי אין קעלם און שאַוול.

אַ כוץ גיין אין שול, נאָכן טשאָלנט „כאַפּן אַ דרעמל", אָדער אָפּשטאָטן וויזיטן האָבן שאַבעס די ענערגישע שטרויספעדערן הענדלער גאַרניט געהאַט וואָס צו טאָן. שאַבעס איז געווען פאַר זיי אַ לאַנגער טאָג. זיי האָבן זיך געלאַנגווייליקט. פּלעגן זיי פאַרברענגען אין שול קימאַט דעם צווייטן האַלבן טאָג אויך. מען פלעגט זיך צוהערן ווי מען זאָגט די בלאַט; מען פלעגט זאָגן טילים. אָבער די ניט לערנער און די יינגערע פּלעגן ווילנדיק ניט ווילנדיק שמועסן אויף דער טעמע, וואָס איז געווען די אַקס, ארום וועלכער אוידטסהאַרן האָט זיך געדרייט — שטרויס־פעדערן. דערפאַר אבער, אז עס פלעגט קומען אַ מאַגיד אדער אַ מעשולעך (קיין אוידטסהאַרן פלעגן זיי אַלע קומען) פלעגט זיי קומען הערן אזא עילאָם ווי אין קיין שום אַנדער שטעטל. אַ גוטער מאַגיד פלעגט זיי מעכאַיע זיין.

אַ ברים, אַ באַר מיצווע, טנאָים, אָדער אַ כאַסענע אין אוידטס־האַרן איז געווען אַ וויכטיקע דאַטע אין שטעטל. דאָס פלעגט זיין אַ סימכע ניט נאָר פאַר די נאָענטע, נאַר ס'איז געווען אַ שטעטלשער איניען. איז עמיצער געשטאַרבן, האָט מען פאַרגעסן זיינע אַוולעס און אים פאַרגעבן פּערזענלעכע און אַלגעמיינע כאַטאָים, און מען

האָט גענומען, אזוי צו זאגן, צוגרייטן דעם שילד אויף זיין מאַציידווע — „איש צאַדיק וועיאַשאַר".

האָט זיך פאַרוועלט אַ נעגידיש טעכטערל (אַ טאכטער פון איינעם פון די גאר גרויסע שטרויספעדערן סאכרים און שטרויס־פּאַרמערם) אוים לאנגוויליקייט זיך שמאַדן און ווערן אַ מיסיאנערקע, האָט דעם ביזאיען און צאַר געפילט דער גאַנצער „יידישער שייוועט" אין אוידטסהארן; די פּאַסירונג איז געווען אַ טעמע אויף לאנגע יארן. קליינשטעטלדיקע און קעהילע מאַכלויקעס זיינען געווען לארויוו. אבער אין אלגעמיין האָט געהערשט אין אוידטסהארן אַ שייוועט־אַכראַיעס, צוזאַמענלעבן און שאָלעם.

יעדער ייד, וואָס פלעגט קומען צו גאַסט קיין אוידטסהארן און זען פאר זיך פּריטאַגצונאַכט אין אלע יידישע הייזער געבענטשטע ליכט, זען ווי יידן זיינען „ארויס פון די פעדערן" און אריין אין די ביגדעי שאַבעס, געוואַשענע, קינדער געצוואַגענע — ווי זיי אַלע ציען זיך אין די צוויי שולן אריין. און שאַבעס אַ גאנצן טאָג טראַטוארן מיט יידן אין ביגדעי שאַבעס בעיסן „לייענען", גייענדיק פון שול, אָדער שאַבעסדיק שפּאַצירנדיקע יידן — פלעגט ווערן דערשטוינט: איז דאָס מעגלעך, אז דאָס וואָס ער זעט פאר זיך איז אין דער ווירקלעכקייט, און אין דארעם־אפריקע, צי דאָס איז ער גאר אין דער אלטער היים!?

און יעדערער פלעגט זאָגן: „יאָ, אוידטסהארן איז ירושלים ד'אפריקע!"

דער גייסטיקער פּאַרצוף פון די יידן אין אוידטסהאָרן

די ערשטע יאָרן נאָכן אריבערקומען קיין אוידטסהאָרן האָבן זיך די יידן געפילט איינזאַם און פאַרוואַגלט, אויף טויזנטער מייל ווייט פון זייערע היימען און נאָענטע.

דער באַוווסטזיין, אַז זייערע פרויען, עלטערן און מיישפּאָכעס וואַרטן אויף זייער באַלדיקער מאַטעריעלער שטיצע, דער פאַקט וואָס זיי זיינען געקומען אויף דער ווייל „מאַכן געלט" און פאָרן צוריק אַהיים, און אויך דער ספּעקולאַטיווער גייסט פון דעם גאַנצן האַנדל מיט שטרויספעדערן, האָט זיי סטימולירט אַריינצוּוואַרפן זיך אין דעם האַנדל מיטן גאַנצן ברען און אימפּעט, קעדיי צו ווערן וואָס גיכער מאַטעריעל דערפאָלגרייך. דער פיבערדיקער האַנדל מיט פעדערן האָט זיי אינגאַנצן אַבסאָרבירט, און פאַר זייער גייסטיקן לעבן האָבן זיי קימאַט ווי גאַרניט געזאָרגט.

אוידטסהאָרן איז געווען אַ פאַרוואָרפן ווינקל און ווייט פון אַ גרעסערן אַלגעמיינעם אָדער יידישן קולטור־צענטער אין ד. אַפריקע. דעם גייסטיקן פאַרמעגן, וואָס זיי האָבן געבראַכט מיט זיך פון זייער היים איז (מיט ווייניק אויסנאַמען) געווען דאָס קליינשטעטלדיקע בעס־מעדרעשׁ לעבן. מיט די מער קולטורעלערע עלעמענטן זיינען זיי ניט געקומען אין באַרירונג. אויך מיטן פּאַרויסגייענדיקן מאָדערנעם לעבן זיינען זיי ניט געווען פאַרבונדן. אין קאָנטאַקט פלעגן זיי קו־מען נאָר מיט די בורן, וועלכע זיינען געווען קולטורעל נידעריקער פון זיי. נאָך אויף אַ נידעריקערער קולטור שטופע זיינען געווען די קאַלירטע מיט וועלכע זיי פלעגן קומען אין באַרירונג. סיי פון די בורן און סיי פון די קאַלירטע האָבן די יידן גאָר ווייניק געקענט גע־ניסן. האָבן די יידן פון אוידטסהאָרן פאַרגעזעצט זייער פריערדיקן קליינשטעטלשן לעבן אין אַ פרעמדער סוויווע.

זיי האָבן זיך קאָנצענטרירט אויף שאַפן מעגלעכקייטן פאַרצוזעצן זייער היימישן לעבנשטייגער — דער איינציקער אַרט לעבן, וואָס איז זיי געווען באַקאַנט, נאָענט און האָט זיי דערמאָנט אָדער טיילווייז פאַרביטן די היים און געלינדערט זייער בענקשאַפט נאָך דער היימישער סוויווע.

זיי האָבן זיך קאָנצענטרירט אויף רעליגיע און שפּעטער צו אויך אויף ציאָניזם. די פרייע צייט פלעגן זיי אויספילן מיט שפּילן אין קאָרטן. קאָרטנשפּיל פלעגט אויך זיין אַ מין „געזעלשאַפטלעכער" ספּאָרט און אַ צייט פאַרטרייב. ביים שפּילן אין קאָרטן פלעגט מען ריידן וועגן דער היים, וועגן פּעדערן און ביכלאַל וועגן „וועלט" איניאַנים. קאָרטן־שפּיל פלעגט זיי באַרואיקן זייער אויסגעמאַטערטקייט און אַנגעשטרענגטקייט פון זאָרג און גערעג געלט צו מאַכן.

דאָס שפּילן אין קאָרטן האָט זיי שטאַרק אַריינגעצויגן און פלעגט ביי אַ סאַך פון זיי צונעמען דעם גרעסטן טייל פון זייער פרייער צייט און אינטערעס אַנטיילצונעמען אין געזעלשאַפטלעך־קולטורעלע איניאַנים. מען פלעגט אָפטמאָל זיך זעצן שפּילן קאָרטן שאַבעס אָוונט און אָפּשפּילן ביז זונטאָג אינאָוונט. קאָרטן־שפּיל איז געוואָרן אַ קרענקלעכע געזעלשאַפטלעכע דערשיינונג, פון וועלכער מ'האָט זיך נאָך אַד־האָיאַם ניט באַפרייט.

מיטן אַריבערקומען פון אַ סאַך פאַמיליעס, פרויען, קינדער, עלטערן, ברידער און שוועסטער האָט מען גענומען זיך דערוווייטערן און ווערן אָפּגעפרעמדט פון דער אַלטער היים, און זיך קאָנצענטרירן אויף זייער אייגן וועלטל, וואָס איז באַשטאַנען פון דער „קליינער קאָרו" און דעם אַרום. עס האָט לאַנג ניט געדויערט און דער ווייט גרעסטער טייל פון די אויידטסהאַרנער יידן האָט פאַרלוירן דעם אינטערעס און קאָנטאַקט מיט דער אַלטער היים. אין אויידטסהאָרן איז אַפילו ניט געווען קיין קעלמער אָדער שאַוולער בעוורע אָדער לאַנדסמאַנשאַפט. די פאַרבינדונג מיט דער אַלטער היים איז ביי זיי געבליבן אין דער פאָרם פון צדקה און ראַכמאָנעס געפיל. ווען עס פלעגט קומען אַ קעיל־קיירע פון די ראַבאָנים אָדער באַלעבאַטים פון

קעלם, שאַוול אָדער דערבייאיקע שטעטלעך, אדער, ווען עס פלעגן קומען רעליגיעזע און ציאָניסטישע מעשולאָכים (אין דער צייט פון דער וועלט־מילכאָמע פלעגט מען אויך קלייבן פארן רעליף־פאָנד) און די אוידטסהארנער יידן האָבן געגעבן מיט א ברייטער האַנט. די נאָענטע באַקאַנטשאַפט צווישן די יידן אין אוידטסהארן האָט געשאַפן אַזאַ לאַגע, אַז זיי האבן געמוזט געבן, ווייל אַנדערש האָט „ניט געפאַסט". ווען עס פלעגט נויטיק זיין, פלעגט מען „באַאיינפלוסן". אזוי ווי קיינער האָט ניט געוואלט זיין קיין יעיצע מין האקלאַל, האָט מען געגעבן געלט. כוץ געבן געלט פאר אויסלענדישע צוועקן, און אויסער אויסהערן ווען ניט ווען אַ מעשולעך אדער אַ ציאָניסטישן עמיסאר, זיינען די אוידטסהארנער יידן געווען אפגעזונדערט פון דער ארומיקער וועלט. מ'האָט זיך געפירט „אַ לעבן פאר זיך".

דער גאר גרעסטער טייל פון די אוידטסהארנער יידן האָט ניט געהאט קיין אינטערעס פאר געזעלשאַפטלעכע פראגן. דעם כויש פאר קולטור־איניאָנים האָט געפעלט ביי זיי. האבן דעריבער די אויבערהאנט גענומען די מער אגרעסיווע, די מער רעליגיעז־לאַמדאָנישע עלעמענטן און די עטלעכע מאסקילישע אינטעליגענטן. זיי זיינען גלייך צוגעטראטן צו שאַפן די מעגלעכקייט אפצוהיטן קאַשרעס, געקראגן אַ שייכעט, אַ מעיעל, אַ ראבינער, געבויט אַ בעס־מעדרעש, אַ בייס־עילאם, כעווערע־קאדישע א.א.וו. די מאסקילישע אינטעלעגענץ ווידער איז געווען כייוועויי־ציאָניסטיש און געמיינט, אַז זיי זיינען עס בארופן אלס אפאסטאלן — אלס די מיסיאנערן פון מאָדערנעם נאַציאָנאַליסטישן געדאנק. זייער מיסיע האָבן זיי געזען אין פאַרשפרייטן ציאָניזם און העברעיש — אָן וואס „מאַשיאַך" קען ניט קומען.

מיטן אראפּברענגען די מישפּאָכעס האָט זיך דאָס לעבן פון די יידן אין אוידטסהארן גענומען מער סטאביליזירן. סיי די רעליגיעזע, סיי די ציאָניסטישע עלעמענטן האָבן גענומען אויסנוצן די קינדער און די יוגנט ווי אַ מיטל צו פארשפרייטן זייערע אנשויונגען און אידעען. מ'האט געקראגן ראבייאים, געשאפן אַ העברעישע שול, אַ טאל־

מעד־טיירע ארײַנגעצויגן די יוגנט אין ציאָניסטישע ארבעט א.א.וו. פון יעדער סימכע פלעגן די רעליגיעזע און ציאָניסטישע עלעמענטן אפּלעקן א ביינדל. פלעגט צ.ב. פאַרקומען א באַרמיצווע, פלעגט דער באָכער, א כוץ מאַפטיר — וואס עס פלעגט נעמען מאנאטן אים אויסלערנען — דאַרפן איינכאַזערן א „ספּיטש" (א דראשע) אין „היברו" (אפּט אויך אין ענגליש.) ס'איז ניט וויכטיק געווען צי ער פארשטייט וואָס ער זאָגט, אדער ניט — אבי עס איז אין העברעיש. מען פעלגט אויף יעדער סימכע קלייבן געלט הויפּטזעכלעך פאר ציאָניסטישע פאנדן.

אוידטסהאָרן איז געווען ניט, נאר א רעליגיעזע נאר אויך א ציאָניסטיש שטעטל. אוידטסהאָרן איז אבער געווען דאָס יידישסטע שטעטל אין ד. אפריקע אין זין פון יידיש ריידן.

ניט געקוקט אויף דער ציאָניסטישער פראפּאגאנדע, אז „יידיש איז א זשארגאָן" און אז דאס איז די שפּראך פון גאלעס — דאָך האָבן די אוידטסהאָרנער יידן גערעדט יידיש און עס האָט נישט עקזעסטירט ביי זיי קיין פאראכטונג צו זייער שפּראך פון דער אלטער היים, ווי דאס איז געווען, אין די ציאָניסטישע קרייזן פון קייפּ־טאון און יאהאנעסבורג. די סוויווע אין אוידטסהאָרן איז ניט געווען אסימילאציע פעיק. די צאָל ענגלענדער אין אוידטסהאָרן איז געווען קליין און האט ניט געשפּילט קיין גרויסע ראָל אין קולטורעלן לעבן פון אוידטסהאָרן. עס זיינען געווען פאָקן, ווען ענגלענדער האבן זיך געפילט (און מאנכע פילן זיך נאָך היינט) היימישער אין דער בורישער שפּראך. די בורן ווידער זיינען ביז נאָך דער קריג געשטאנען קולטורעל נאָך נידעריקער פון די יידיש ריידנדיקע. דאָך האָט די ציאָניסטיש־העברעישע פּראפּאגאנדע געהאַט א ווירקונג אויף די אויפגעקומענע רייכע יידן — די „אריסטאקראטן". עס פּאסט דאָך ניט פאר רייכע אריסטאקראטן יידן א ציגיינער לאָשן, א „גאלעס־שפּראך" אינדערצייט, ווען זיי זיינען ניט געווען אין גאלעס. זיי האבן זיך דאָך דאָ געפילט היימיש. וואס רייכער מען איז געווארן, אלץ מער האָט מען גערעדט ענגליש. מ'האָט גענומען שיקן די קינדער שטודירן אין ענגלישע אוניווערסיטעטן. דאָס האבן שפּעטער נאָכגע־

טאָן אַלע יידישע פאַמיליעס אין אוידטסהאָרן. עס איז קימאַט ניט געווען איין פאַמיליע אין אוידטסהאָרן, וואָס זאָל ניט האָבן כאַטש איין דאָקטאָר אָדער אַן אַדוואָקאַט אין דער מישפּאָכע. צווישן אַט די אויסגעשטודירטע דאָקטוירים איז געווען אַ היפּשע צאָל, וועלכע זיינען צוריק געקומען פון ענגלאַנד מיט ניט קיין יידישע פּרויען. דאָס האָט געשאַפן בייז בלוט צווישן די רעליגיעזע עלטערן און די קינדער, וועלכע האָבן אין דער היים געקראָגן אַ רעליגיעזע דערציונג.

די מעכיצע צווישן עלטערן און קינדער איז נאָך מער פאַרשאַרפט געוואָרן.

דער גאָר גרעסטער טייל פון די אויסגעשטודירטע האָבן, צוריקקומענדיק זיך ניט באַזעצט אין אוידטסהאָרן, ווייל, ווען זיי זיינען צוריקגעקומען איז שוין אוידטסהאָרן געווען פאַראַרימט.

ביכלאַל געגומען מיט ווייניק אויסנאַמען זיינען קיין געמישטע כאַסענעס אין אוידטסהאָרן ניט געווען.

אין 1904 האָט אַן אויסלענדישע יידישע טרופּע באַזוכט אויך אוידטסהאָרן. אַלע יידן פון שטעטל זיינען געגאַנגען זען יידיש טעאַטער. פון צייט צו צייט פלעגט קיין אוידטסהאָרן אַריבערקומען אַ יידישע טעאַטער־טרופּע, וואָס פלעגט זיך אָרגאַניזירן אין יאָהאַנעסבורג. די אוידטסהאָרנער ציאָניסטישע יוגנט פלעגט אַמאָל דורכפירן אַ יידישע פאַרשטעלונג אַלס אַ פאַרווייַלונג.

אין 1911־טן יאָר האָבן עטלעכע מאַסקילישע אינטעלעגענטן צונויפגעזאַמלט £340 פאַר אַ ביבליאָטעק. דעם 2־טן נאָוועמבער 1911 האָט זיך געעפנט די ביבליאָטעק אונטער דער פאַרוואַלטונג פון ציאָניסטישן פאַריין. אין ביבליאָטעק זיינען געווען 181 יידישע ביכער, 52 — העברעישע, 29 — ענגלישע (וועגן ציאָניזם און נאַציאָנאַליזם) און 10 פאַרשיידענע פּעריאָדישע זשורנאַלן אין יידיש און ענגליש. די ערשטע צייט זיינען געווען 106 לייענער. ווייניק האָבן געלייענט ביכער. אַ סאַך פלעגן ניט אומקערן די ביכער. די וועלכע פלעגן לייענען, האָבן פאַרלוירן דעם אינטערעס, ווייל קיין נייע ביכער פלעגט מען ניט צוקויפן. צום סאָף פון 1914, נאָכן אויסברוך

פון דער וועלט־מילכאָמע, האָט מען די איבערגעבליבענע ביכער אי־בערגעגעבן דער שטאטישער ביבליאָטעק. געווען זיינען דאן נאר 36 לייענער. אין אַ קורצער צייט ארום האָט די שטאטישע ביבליא־טעק זיך געווענדעט צו די פריערדיקע באלעבאטים פון די ביכער, וואס צו טאן מיט די יידן, וועלכע נעמען די יידישע אדער העברעי־שע ביכער און זיי קערן ניט אום צוריק. די ביבליאטעק־פארוואלטונג האט געפרעגט: „זאָל מען די יידן צווינגען אומקערן די ביכער אדער ניט?" האט די פריערדיקע פארוואלטונג אינסטרואירט די שטאטישע ביבליאטעק ניט צו מאנען די ארויסגעגעבענע ביכער, און מען האט רעקאמענדירט די שטאטישע ביבליאטעק מער אינגאַנצן ניט ארויס־צוגעבן יידישע און העברעישע ביכער, ווייל, צווינגען די יידן אומ־קערן די ביכער קען זיי אזוי דערצארענען זיי זאלן ניט וועלן געבן קיין געלט אויף ציאָניסטישע צוועקן, און די ציאָניסטישע פאנדן קענען פון דעם שטאַרק ליידן. אין יאָר 1922 האָט די שטאטישע ביבליאטעק צוריקגעגעבן דער ציאניסטישער אָרגאניזאציע אלע אי־בערגעבליבענע ביכער. היינט צו טאג געפינט זיך נאָך אַ היפשע צאָל ביכער — ווי אפגעפליקטע שטרויסן, מיט צעריסענע רוקנס — אין פארשלאסענעם גרויסן אלמער פון דער „העברעישער שול".

אין 1921־טן יאר האָט באַזוכט אוידטסהארן פּרץ הירשביין, דאָס ערשטע און איינציקע מאָל, וואָס אַ באַוווסטער יידישער שריפטשטעלער האָט באַזוכט די אוידטסהארנער יידן. פּרץ הירש־ביין איז געווען דער ערשטער, וועלכער איז געקומען צו זיי ניט אלס זאמלער פאַר ציאָניסטישע פאנדן אָדער יעשיוועס, נאָר האָט גע־רעדט צו זיי וועגן דער מאָדערנער וואקחנדיקער יידישער ליטערא־טור און וועגן יידישן לעבן אויסער פּאלעסטינע. דער שטאטזאל, וואָס נעמט אריין 500 מענטשן איז געווען געפּאקט. זיי האָבן גע־הערט פון דעם גאסט אזוינס, וואָס זיי האבן נאך פון קיין רעדנער ביז דאן ניט געהערט.

אָט וואָס פּרץ הירשביין שרייבט וועגן זיין אנקומען אין אוידטס־הארן („פעלקער און לענדער"). „ווי דער שטייגער, האָט זיך דער שמועס אנגעהויבן אויף אַ צעבראכענעם ענגליש מיט אַ בורישן אַק־

צענט. אַזוי הייבט זיך דאָ אָן צו פאַרבינדן אַ שמועס, ווען יידן באַגעגענען זיך, פאַסט ניט אָנהויבן ריידן יידיש. קאַוונער יידיש. בלויז איינער אין די מיטעלע יאָרן, וואָס איז געזעסן מיט מיר אין אויטאָמאָביל, ווען מען איז געפאָרן פון באַן, ער אַליין האָט גלייך פון אָנהויב אָנגעהויבן צו ריידן יידיש צו מיר. די שפּראַך און די אויסשפּראַך ריין מיט צומיש פון העברעישע ווערטער. אָבער דאָס איז ניט געווען קיין ייד. אַ פולבלוטיקער קריסט, דער שטאַט־מעיאָר פון דער יידישסטער פון אַלע שטעטלעך. ער איז אַרויסגעפאָרן באַגעגענען דעם יידישן שרייבער און אָפּגעבן אים קאָוועד. יאַנקעלע — אַזוי רופן אים די יידן. ער איז זייערער. ביי זיי און מיט זיי אויסגעוואַקסן. זיי האָבן אים געהאָלפן צו ווערן דער מעיאָר פון אוידטסהאַרן. ער האָט שפּעטער ניט פאַרפעלט קיין איין לעקציע מיינע."

יאַנקעלע — יאַני דע יאַגער, איז ניט געווען דער איינציקער. אַ היפּשע צאָל בורן, וועלכע האָבן געאַרבעט, אָדער געקומען אין טאָגטעגלעכן קאָנטאַקט מיט יידן, האָבן געקענט ריידן יידיש. נאָך אַ סך אַ גרעסערע צאָל ברוינע, וועלכע פלעגן אַרבעטן פאַר יידן האָבן גערעדט גוט יידיש.

ניט געקוקט דערויף, וואָס אַ סך יידישע קינדער פלעגן קענען ריידן בוריש — די שפּראַך פון די קאָלירטע מיידלעך — זייערע אויפּזעערינס, פלעגן זיי נאָכן ענדיקן די פאָלקסשול (אָדער די העברעישע רעגירונגס שול) ריידן נאָר ענגליש. די עלטערן פלעגן זיך דאַרפן צופּאַסן צו די קינדער, צוערשט ריידן מיט זיי בוריש און שפּעטער אַ צעבראָכענעם ענגליש. דאָך האָט דער געבוירענער אין אוידטסהאָרן פאַרשטאַנען און גערעדט יידיש, ווייל יידיש איז געווען די שפּראַך פון טאַטע־מאַמע און פון דער סוויווע. אָבער קיין קולטור דערציונג אין דער יידישער שפּראַך האָבן זיי ניט געקראָגן. קיין יידיש בוך אָדער צייטונג האָבן זיי ניט געלייענט.

די וועלט האָט דורכגעמאַכט פאַרשיידענע אויפטרייסלונגען: קריג, רעוואָלוציעס א. ד. גלייכן, עס זיינען אַריינגעקומען נייע שטרעמונגען און אידעען אין יידישן לעבן. עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ גרויסע מאָדערנע קולטור אָבער פון דעם אַלעם איז געבליבן פאַר די

יידן פון אוידטסהארן נאר די... — באלפור דעקלאראציע.

אין אוידטסהארן איז ניט געווען קיין איין אנטיציאניסט. עס זיינען געווען נאר צוויי פאסיווע ניט ציאניסטן. אין אוידטסהארן האט קיין מאל ניט עקסיסטירט קיין פראגרעסיווע אדער ראדיקאלע ארגאַניזאציע. עס איז אפילע קיין מאל ניט געווען קיין איין איינציקע גרופע, וואס זאל האבן אן אינטערעס פאר דער מאדערנער יידישער ליטעראטור און קולטור. א כויץ מענדעלע, שלום־עליכם און פרץ האבן זיי אפילע די נעמען פון די אנדערע שרייבער ניט געהערט. ווען פרץ הירשביין איז געווען אין אוידטסהארן, האבן א סאך יידן געמיינט, אז ער איז י.ל. פרץ.

קיין יידישע בוכהאנדלונג, ווו מען זאל קריגן א יידיש בוך אדער א צייטונג איז ניט געווען. אין די ערשטע יארן פלעגן נאך אריינקומען דער פעטערבורגער „פריינד", די „הצפירה", אמעריקאנער יידישע צייטונגען, און זעלטן ווען אויך א היגע יידישע צייטונג. וואס ווייטער פלעגן אריינקומען אלץ ווייניקער יידישע צייטונגען. היינט צו טאג קומט אין אוידטסהארן ניט אריין קיין איין יידיש בוך; יידישע צייטונגען — בלויז עטלעכע. (עס קומען אן עטלעכע העברעישע צייטונגען ניט ווייל מען לייענט זיי, נאר עמיץ איז ספּעציעל אראפּגעקומען צו שאפן אבאנענטן פאר א העברעישער צייטונג, ווייל, ווי פאר ציאניסטן האט די אוידטסהארנער יידן ניט „געפּאסט" ניט צו אבאנירן.) היינט צו טאג רעדט יידיש דער עלטערער דאר — אן עלעמענט, וואס שטארבט אפּ, און מיט יעדן פון זיי ווערט די צאל יידיש־רײדנדיקע פארקלענערט. קיין ארבעטערשאפט — די טרעגער פון דער יידישער שפּראך און מאדערנער ליטעראטור — איז דארט קיינמאל ניט געווען. אויך ווי ווייט קולטורעל פאסיוו עס זיינען געווען די יידן אין אוידטסהארן און זיינען נאך אד־היאיעם, קען דינען דער פאקט, וואס כויץ פרץ הירשביין (א 4 זייטלדיק קאפּיטל אין „פעלקער און לענדער") האט קיינער נאך ניט אנגעשריבן אפילע אן ארטיקל אין יידיש (אויך ניט אין ענגליש) וועגן דעם יידישסטן שטעטל אוידטסהארן — דעם אמאליקן ירושלים ד'אפריקע.

באַציונג פון די בורן צו די יידן

ווי ביי פאנאטישע אנהענגער פון דער ווייסהויטיקער הערשאפט, האָט עקסיסטירט אַ מעכיצע און אַ שאַרפער האַס פון די בורן צו די ברוינע און שוואַרצע. דעם האַס צו די ברוינע און שוואַרצע פלעגט מען אין זיי איינפלאנצן פון קינדרווייז אָן.

דריבער איז די מעכיצע געווען ניט נאר ווי צווישן באַלעבאַס און זיין ארבעטער, נאר די בורן האבן באַטראַכט די ברוינע און שוואַרצע ווי מינדערוועַרטיקע באַשעפענישן, מיט וועלכע „עס פאַסט ניט" צו האָבן אַ וועלכע ניט איז געזעלשאַפטלעכע מאַגאַ אומאַסע. כאָטש אין אוידטסהאַרן גופע פלעגן די בורן פון דער אומגעגנט מיט די ענגלענדער קימאַט ווי ניט קומען אין קאַנטאַקט. זיי האָבן ניט געטרויט די געשייטע ענגלענדער, זיך געשראָקן פאַר זיי און בעמיילע זיי געהאַסט, ווייל די ענגלישע הערשאַפט איז דאָך געווען די סיבע פון זייער „אוועקטרעקן" (אַוועקוואַנדערן) ווייט פון צענטר.

ווען די ליטווישע יידן האָבן גענומען אנקומען אין אוידטסהאַרן און אומגעגנט האָבן די בורן זיי זייער מעקאַרעוו געווען. מען האָט זיי אויפגענומען ווי כאַשעווע געסט. זיי איז שטאַרק געפעלן געווען און אימפאַנירט דער איכעס פון די יידן: מיישע ראַביינעס קינדער! די קינדער פון פאַלק, וואָס האָט זיי געגעבן די ביבל! מיטן אנקומען פון די יידן וואָלט די ביבל ווי לעבעדיק געוואָרן און באַשטעטיקט, אַז אַלץ וואָס די ביבל זאָגט איז הייליק און עמעס. זיי האָבן געגאַרט נאָך דעם יידנס געזעלשאַפט און פריינדשאַפט. אַלס גרויסע אנהענגער פון דער ביבל — דאָס איינציק בוך, וואָס האָט זיך געפונען קימאַט אין יעדן בורס הויז — האָבן זיי זיך געפילט היימיש אין דעם יידנס געזעלשאַפט און אים, לעהעיפאַך צו די ענגלענדער, באַטראַכט אַלס זייער גלייכן.

די יידן האָבן אין קאָנגאָ צו די ענגלענדער זיך לייכט און גיך אויסגעלערנט בוריש ריידן. דער ייד האָט זיך אויך געפילט היימיש אין דער געזעלשאַפט פון בורן. כאָטש ער האָט אויף זיי געקוקט ווי אויף הינטערשטעליקע נאַיווע לאַנד־מענטשן. דאָס וואָס דער ייד איז געקומען פון אַן אַנדער קאָנטינענט און האָט געקענט גוט דעם אַלטן טעסטאַמענט, מאָיסעלעך און וויצן האָט שטאַרק אימפּאָנירט די בורן.

די יידן פלעגן קומען צו זיי אָפּקויפן שטרויספעדערן און די יידישע „שמויזערס" — פאַרקויפן די בורן סכוירע. דאָס פאַרקויפן די שטרויספעדערן צו די יידן איז פאַר די ווייניק ענערגישע בורן געווען זייער באַקוועם. זיי פלעגן פאַרשפּאָרן פאַרן קיין אוידטסהאָרן. די יידן פלעגן צאָלן גוטע מעקאָכים צוליב דער שאַרפער קאָנקורענץ צווישן די שטרויספעדערן קויפער. אַגעוו, איז דער האַנדל מיט שטרויספעדערן געשטיגן זינט די יידן האָבן זיך באַוויזן.

צווישן די שמויזערס און פעדערן קויפערס זיינען אָבער געווען אייניקע שווינדלער, וואָס האָבן נאָר געוואָלט „מאַכן געלט" און האָבן זיך מיט קיינעם און קיין זאַך ניט גערעכנט. יעדער מיטל, קענטיק, האָט באַרעכטיקט זייער ציל. זיי האָבן שטאַרק אויסגענוצט, וואָס מאַנכע בורן זיינען געווען ניט קיין גענינטע געשעפטסלייט. זיי האָבן שטאַרק אויסגענוצט די גאַסטפריינדלעכקייט פון די בורן און זיי אָפּט אָפּגענאַרט און באַשווינדלט. דערמיט האָבן זיי פאַרשאַפט ביזיעינעס און באַליידיקונג די איבעריקע יידן. אַט די גראָבע יונגען און אָפּנאַרערס האָבן איבערגעלאָזן אַ שטאַרקן עקל צו די יידן, וואָס איז איבערגעגעבן געוואָרן צו די קומענדיקע דעירעס. עס גייט דאָרט אום אַ ווערטל ביי די יידן: „אויב איר גייט אויפן היגן בעיס־עילאָם, זייט פאָרזיכטיק און היט אייערע קעשענעס, ווייל דאָרט ליגן באַ־ווסטע גאַנאַווים..."

יאָ, ניט געקוקט דערויף האָבן אַלע מאַציווועס אין אוידטסהאָרן די אויפשריפט: „איש צאַדיק ווע־יאָשאָר".

טראָץ דעם אַלעם זיינען די באַציונגען פון דעם גאָר גרעסטן טייל פון די בורן צו די יידן בעמעשעך פון צענדליקער יאָרן געווען

זייער אַ גוטע. בורן האָבן רעספּעקטירט די יידן. אויף אַ גרויסער סימכע אָדער ביי אַ גרויסער פּאַסירונג פלעגן פראָמינענטע בורן ארויסטרעטן מיט רעדעס, לויבנדיק די יידן, ניט געקוקט דערויף, וואָס די יידן האָבן געפירט אַן אפגעזונדערט אַרט לעבן, האָבן אַ סאַך אַקטיוו אנטיילגענומען אין אַלגעמיין שטעטלשע איניאַנים.

ס'איז פאַראַן אַן אויטענטישער דאַקומענט (אַ קוויטירונג), וואָס ווייזט, אַז דער פּאַליציאַנט, וועלכער איז געשיקט געוואָרן צו האַלטן אָרדנונג אויף אַ יידישער פאַרזאַמלונג דעם 2־טן אויגוסט 1898 אין דריל־זאַל איז געווען „קאָנסטייבל" קאָהען.־וואָס מער יידן האָבן זיך געזעצט איינלעבן אין אוידטסהאָרן, אַלץ מער האָבן זיי אַנטייל גענומען אין מוניציפּאַלע אַנגעלעגנהייטן. עס זיינען געווען יידישע ראַטמענער און שפּעטער צו אויך עטלעכע יידישע מעיאָרס (בירגערמייסטערס) פון שטעטל.

מיטן וווקס פון נאַציאָנאַלן באַוווסטזיין ביי די בורן, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין דער נייער בורישער קולטור, באַזונדערס אין דער שפּראַך און אויפקומענדיקער ליטעראַטור, האָט זיך אָנגעהויבן שאַפן אַ מעכיצע, וואָס ווערט וואָס אַמאָל בוילעטער איבערהויפּט פאַר די לעצטע צוויי צענדליק יאָר.

אין אוידטסהאָרן האָט געלעבט לאַנגערהאָון. כוץ וואָס ער איז געווען איינער פון די גרעסטע בורישע פּאָעטן און שרייבערס (פאַר־פאַסער פון די „סטעם" — „די שטימע" — וואָס ווערט באַטראַכט פון די בורן פאַרן נאַציאַנאַלן הימן פון לאַנד). איז ער געווען איי־נער פון די זיילן, און קעמפער פאַרן נאַציאַנאַלן געדאַנק. עס איז אינ־טערעסאַנט, וואָס זיין סעקרעטאַרין און הויפּט אַפּיטרופּוס איבער זיין ליטעראַרישן איבערבלייב איז אַ טאָכטער פון ד. גאָלדבלאַט, איינער פון די פּיאָנערן פון דער יידישער פרעסע אין קייפּטאַון.

לאַנגערהאָון האָט פּונקט ווי די אויפקומענדיקע אַפריקאַאַנס אינטעליגענץ שטאַרק ניט געוואָלט ליידן, וואָס די יידן ציען זיך נאָר צו דער ענגלישער קולטור און ווייזן אַרוים גאָר ווייניק אינטע־רעס און זיינען גלייכגילטיק צו דער אַפריקאַאַנס קולטור. צוליב דעם האָבן זיך זיינע גאָר פריינדלעכע באַציונגען צו די יידן, פּונקט ווי ביי

אַ סאַך אַנדערע נאַציאָנאַל־פּירנדיקע בורן, אַלץ מער אפּגעקילט. זיי האָבן גענומען באַטראַכטן די יידן ווי אַ פּראַענגלישן פאַר זיי פרעמדן עלעמענט. ביזן היינטיקן טאָג האָט דער אַלטער בור נאָך אַ פריינדלעכע באַציונג צו די יידן. אָבער דער נייער דאָר, ביי וועמען די ביבל שפּילט שוין ניט קיין דאָמינירנדיקע ראָל, אַנערקענט ניט דעם יידנס „ביבל־איכעס". זיי באַטראַכטן די יידן אַלס קאָנקורענטן אויף עקאָנאָמישע געביטן, וו דער יונגער דאָר בורן וויל אַליין זיך אַריינרייסן און געפינט דעם פּלאַץ „פאַרנומען" דורך יידן, און אויך צוליב דעם שאַרפן נאַציאָנאַל־שאָוויניסטישן באַוווסטזיין האָט זיך געשאַפן אַ העיפּעכדיקע באַציונג צו די יידן ווי אַמאָל — אַן אומ־פריינדלעכע אַנטאַגאָניסטישע באַציונג, וואָס גרייכט אַזוי ווייט אַז זיי באַטראַכטן יידן פאַר פרעמדע. (דער פּאַרלאַמענט מיטגליד פאַר אוידטסהאָרן איז אַ פאַרשטייער פון דער אַנטיסעמיטיש־נאַציאָנאַ־ליסטישער פּאַרטיי).

די יערידע

זינט 1896 זיינען די פּרייזן פון שטרויספעדערן קעסיידער גע־שטיגן. יידן זיינען געוואָרן רייך און רייכער. די אַשירעס איז גע־וואָרן גוואַלדיק גרויס. „געלט האָט זיך מאַמעש געוואַלגערט אין די גאַסן", און ווי מען זאָגט אין אוידטסהאָרן „מען האָט זיך געוואַשן אין בראָנפן."

מיט יאָרן צוריק איז קיינעם ניט איינגעפאַלן, אַז עס קען קומען אַ צייט, ווען שטרויספעדערן זאָלן אינגאַנצן אַרויסגיין פון מאָדע. אַפילע די טרעסטבענק (ענגלישע) האָבן געהאַט גרויס ביטאָכן אין דער שטרויספעדערן אינדוסטריע און האָבן געגעבן גרויסע אַוואַנסן די ספּעקולאַנטן און עקספּאָרטערס פון פעדערן. ווי רייך די שטרויספּע־דערן הענדלער און ספּעקולאַנטן פּלעגן ניט זיין, פּלעגן זיי האַנדלען, עקספּאָרטירן און האַלטן די פעדערן אין די לאַגערן, אין לאָנדאָן, ספּעקולירן אויף סומעס, וואָס זיינען געווען אַ סאַך גרעסער ווי זייע־

רע קאַפּיטאַלן. אָן די אַוואַנסן פֿון די בענק וואָלטן זיי ניט געקענט ספּעקולירן און האַנדלען אויף אַזאַ גרויסן מאַסשטאַב (די פּאַרמעגנס פֿלעגט מען דאָך צאָלן בארע געלט). אזוי ארום זיינען די פאַרמעגנס פֿון די שטרויספעדערן הענדלער געווען דירעקט און אומדירעקט פאַר־מאַשקנט ביי די בענק.

דער ערשטער זייער ערנסטער קריזיס אין דער שטרויספעדערן אינדוסטרי איז געווען צו סאָף פֿון יאר 1913, ווען ד. אפריקע האָט געשלאָגן אַ רעקאָרד פאַר פעדערן־עקספּאָרט. דער קריזיס איז געקו־מען אַזוי אומדערוואַרט און אַזוי שאַרף, אַז עס האָט שטאַרק אַ טרייסל געגעבן דעם גאַנצן ביניען פֿון דער שטרויספעדערן אינדוסט־רי. ביי מאַנכע האָט אָט די צעטרייסלונג אינגאַנצן פאַרניכטעט זייע־רע אנגעקליבענע קאַפּיטאַלן. ניט געקוקט אויף דעם, וואָס אָט דער קריזיס האָט ארויסגערופן אַ פאַניק ביי די שטרויספעדערן הענדלער, האָט מען עס באַטראַכט ווי אַ פאַרבייגייענדיקן קאַפּריז פֿון דער מאָדע. דעם געדאַנק, אַז אויסלאַנד קען ווען ניט איז אויפהערן קויפן פעדערן, האָט מען אפילע דאַן נאָך ניט צוגעלאָזן. די סיבעס פֿון קריזיס זיינען געווען פאָלגנדיקע: ערשטנס איז דאָס געווען אַ קאַפּריז אין דער מאָדע פֿון פרויען היט, פאַראורזאַכט אין אַ געווי־סער מאָס פֿון די צאַר־באַלעבאַיעס אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן אגיטירט קעגן טראָגן שטרויספעדערן. צווייטנס זיינען אין לאָנדאָן געווען גוואַלדיק גרויסע לאַגערן מיט שטרויספעדערן אין ווערט פֿון אַ סאַך מיליאָנען. האָט מען שטאַרק גענומען פילן אַן איבערפּראָ־דוקציע.

דער עקספּאָרט פֿון שטרויספעדערן איז ניט געווען רעגולירט דורך דער רעגירונג און איז ניט געגאַנגען לויטן עקאָנאָמישן געזעץ פֿון „קויף און פאַרקויף“, אָדער „אנבאָט און פאַרברויך“. מען האָט גלאַט אנגעליווערט גרויסע לאַגערן פֿון שטרויספעדערן אין לאָנדאָן. אַזוי ארום האָט דער ריזיקער עקספּאָרט פֿון שטרויספעדערן פֿון ד. אפריקע ניט באַטייט, אַז עס ווערט אויסגעפילט דער ליידיקער פּלאַץ, וואָס עס ווערט געשאַפן פֿון די פאַרברויכער פֿון שטרויספע־דערן. די באַנק און די גרויסע סאָחרים אין לאָנדאָן האָבן אוואַנסירט

געלט, דעריבער פלעגט מען שיקן פעדערן אומאפהענגיק פון'ם נאכ־פרעג אויפן מארק. אפילע אין 1914־טן יאר, ווען אויפן פעדערן מארק איז געווען א קליינער נאכפרעג, האט מען דאך עקספארטירט פעדערן, לויט דער ד. אפריקאנער טאקסירונג אויף א סומע פון £1,342,717.

מיטן אויסברוך פון דער וועלט־מילכאמע איז געקומען דער „קראך". ווי אן ערד־ציטערנייש האט זי צעשטערט דעם ביניען פון ווילזיין און אשירעס פון די פעדערנהענדלער. ניט נאר אייראפע — די גרעסטע אפנעמערין פון שטרויספעדערן — האט אינגאנצן אויפ־געהערט צו קויפן, נאר אפילע אמעריקע און אנדערע לענדער האבן נאר ווייניק געקויפט. שטרויספעדערן איז פלוצים געווארן א ניט גאנגבארער ארטיקל און די גרויסע געפאקטע לאגערן אין לאנדאן זיי־נען געבליבן ליגן. דאך האט מען נאך אלץ געמיינט, אז דאס איז נאר א צייטווייליקע דערשיינונג פאראורזאכט פון דער מילכאמע. מען האט געטראכט, אז די מילכאמע וועט לאנג ניט אנהאלטן, און אז גלייך נאך דער מילכאמע וועט דער נארמאלער אפזאץ פון שטרויספעדערן צוריקגעשטעלט ווערן און דער פארקויף פון שטרויספעדערן וועט אריבערשטייגן אפילע די ביז איצטיקע גוטע יארן. דעריבער האט מען נאך אלץ עקספארטירט. אין 1915־טן יאר האט מען עקספארטירט (לויט דער ד. אפריקאנער ווערדע) אויף א סומע פון £743,722, אין 1916־טן יאר £486,362, און אין 1918־טן יאר £88,628 (פארן 1917־טן יאר איז ניטא קיין סטאטיסטיק). מיט דעם עקספארט האט מען נאך מער פארלענגערט דעם פעדערן זאפאס אין לאנדאן. מען האט שוין אנגעהויבן פארלירן דעם ביטאכן אין דער צוקונפט פון שטרויספעדערן אינדוסטרי. דערויף ווייזט דער פאקט, וואס אין 1916־טן יאר איז די צאל שטרויסן שטארק געפאלן.

די שטרויספעדערן הענדלער און ספעקולאנטן זיינען געווארן מאכטלאז, פארארימט, נידערשלאגן און פארצווייפלט. די בענק און די אנדערע קרעדיטארן האבן צוגענומען פון די פעדערן הענדלער און עקספארטערס ניט נאר די עקספארטירטע פעדערן און די פעדערן,

וואָס זיי האָבן נאָך געהאַט אין אוידטסהאָרן (אגעוו האָבן שוין די פּעדערן געהאַט אַ קליינע ווערדע), נאָר זיי האָבן אויך צוגענומען די פּאַרמאַשקנטע הייזער און „האָב און גוטס“, וואָס האָט, אגעוו, קוים געדעקט די כּיוועס. די שטרויספּעדערן הענדלער, די ספּעקולאַנטן און עקספּאָרטירערס זיינען געבליבן פּאַראַרימט און זיך גע־פּילט שטאַרק באַאוולט פּונקט ווי עס פּלעגן זיך פריער פּילן די אָפּ־געפּליקטע שטרויסן נאָכן „קנייפּן“...

דער דאַלעס איז געוואָרן אַזוי גרויס, אַז זיי זיינען פּאַשעט גע־בליבן אָן אַ ביסן ברויט. די גרעסטע צאָל יידן אין אוידטסהאָרן האָבן פּאַשעט געהונגערט. די קרעמער פון אוידטסהאָרן האָבן גע־שאַפן הילף־אָרגאַניזאַציעס. מען האָט געקראָגן וועגענער פּיש פון מאַסל־בעי און מען האָט געקליבן געלט אויף ברויט.

יידן זיינען שוין מער ניט געפאָרן קויפן פּעדערן. זיי האָבן זיך אַרומגעדרייט אין די אוידטסהאָרנער גאַסן ווי ניסראַפּים, ווי אין אַ קלעם; שטאַרק דערשלאָגענע און פּאַריאושטע.

דאָס רייכע שטעטל אוידטסהאָרן האָט פאַרלוירן איר אשירעס גלאַנץ און פון אַלע זייטן האָבן גענומען בלאָזן דאַלעס ווינטן.

די בורישע שטרויספאַרמערס, וועלכע האָבן ספּעקולירט, זיי־נען כּאַטש געבליבן ביי זייער פּרוכטבאָרן באָדן און הייזער. זיי האָבן דערזען, אַז מ'קען אויך ניט שלעכט פאַרדינען פון פאַרקויפן לוסערן, ווייץ, גערשטן, טאַבאַק, בעבלעך, פּרוכט אַ. אַנד. אַרטיקלען. אָבער די יידן זיינען געבליבן אָן שום עקאָנאָמישן באָדן אונטער זיך. זיי האָבן זיך געקוויקט מיט דער ספּעקולאַטיווער האָפענונג, אַז די מילכאָמע וועט לאַנג ניט אָנהאַלטן, און מען וועט אָנהויבן אויף דאָס ניי מיט פּעדערן. עס זיינען אַוועק וואָכן, כאָדאָשים און קיין ענדע פון קריג האָט זיך ניט געזען. דער דאַלעס האָט געדריקט און גע־טריבן. האָבן הונדערטער יידן גענומען פאַרלאָזן אוידטסהאָרן. די איבעריקע האָבן זיך גענומען צופּאַסן צו די ניי געשאַפענע באַדינגונ־גען. מען האָט געעפנט קראָמען, קליינע פאַבריקלעך, מען האָט גע־שמוגלט א.א.וו.

ווען די מילכאָמע האָט אויפגעהערט האָבן אַ סאַך פאַרגאַלעסטע

שטרויספעדערן הענדלער גענומען צוריקקערן זיך קיין אוידטסהארן מיט דער האפנונג, אז עס וועט זיך אומקערן די „פראספעריטי" צייט פון שטרויספעדערן אינדוסטרי. מען האט ווידער גענומען קויפן און פארקויפן פעדערן. אין יאר 1919 האט מען עקספארטירט שטרויספעדערן פאר £1,646,014. אבער שטרויספעדערן האבן שוין פארלוירן דעם כעין ביי די פרויען און זיינען ארויס פון מאדע. אין 1920־טן יאר איז שוין דער עקספארט געפאלן אויף צוויי דריטל. וואס ווייטער פלעגט יעדן יאר פאלן מער און מער. אין 1925־טן יאר האט דער עקספארט באטראפן £203,926 און אין 1926־טן יאר בלויז £71,922 פון דעם יאר אן איז דער עקספארט געווארן אלץ קלענער און קלענער.

ענדע 1925־טן יאר זיינען שוין די ווידער אמאל פארארימטע און פארדאלעסטע יידן געקומען צו דער ענדגילטיקער איבערצייגונג, אז די שטרויספעדערן אינדוסטרי, וואס האט געקראגן איר טויט־קלאפ ביים אויסברוך פון דער מילכאמע, שטארבט.

שטרויסן זיינען שוין ניט געווען מער קיין פארמעגן; אויס מיט די „פייגלען, וואס לייגן גאלדענע אייער". שטרויסן זיינען געווארן אן עקאנאמישע לאסט אויף די פארמערס, ווייל דאס פיטערן זיי קאסט טייער. האט מען גענומען זיי פארניכטן אין די צענדליקער טויזנטער. מען פלעגט זיי אויסשיסן. זייער פלייש פלעגט מען טריי־קענען אויף דער זון און פארקויפן ווי א צווייטראנגיקן פלייש אין פארגלייך מיט שפרינגבאק פלייש און הירשן פלייש („בילטאנג").

די דינע פעל זייערע פלעגט מען נוצן פאר פרויען־שיך, לעדערנע בייטעלעך א.ד.גל. פון 728,087 שטרויסן אין 1911־טן יאר (און א סאך מער אין 1912־13־14) זיינען היינט צו טאג דא ווייניקער ווי צען טויזנט (פון דער צאל באזיצט א יידישער פארמער די גרעסטע צאל. דער ייד לייזט אויף א שטרויסנקאמפלעקס. ער לעבט נאך מיט דער איבערצייגונג, אז די שטרויספעדערן אינדוסטרי וועט אויפ־שטיין טכיאס־האמייסים.) די „איבעסדריקע" שיינע און ראמאנטישע שטרויספעדערן, וואס פלעגן באצירן און באציינען די פרויען פון דער גארער וועלט, ווערן היינט באנוצט צו מאכן ביליגע שטויבערס.

אוידטסהארן היינט צו־טאג

היינט צו־טאג לעבן אין אוידטסהארן אן ערעך 500 יידישע נעפאשעם — ווייניקער ווי אַ דריטל פון אמאָל. (די אייראפעישע ניט־יידישע באפעלקערונג אין אוידטסהארן איז פארקלענערט געווארן בלויז מיט אַ קנאפער פערטל).

אין אוידטסהארנער אומגעגנט, וווּ עס פלעגט ווימלען מיט יידישע פעדערן הענדלער און קרעמער, זיינען יידן ווי פארשוואונדן. אַ דאנק די גוטע וועגן און צוליב דעם וואָס דאס ראוו פארמערס באַ־זיצן אויטאמאבילן, פארן זיי אין שטעטל איינקויפן סכוירע פאַר זייער געברויך. אַגעוו, האָבן בורישע פארמערס געעפנט אליין קליינע קרעמלעך. דעריבער איז שוין ניטא קיין פלאץ פאַר די יידי־שע קרעמער, וועלכע האבן אמאָל געשפילט דארט אַ וויכטיקע עקאָ־נאמישע ראלע. יידן אין אוידטסהארן גופא פארנעמען זיך מיט קרעמ־מעריי. זיי האבן אויך אנטוויקלט אַ לאקאלע אינדוסטריי: צוויי שיך־פאבריקן, אַ טאבאק פאבריק, אַ פאבריק פון מעבל, אַ קעז פאבריק, אַ צוקערקעס פאבריק, און עס זיינען נאָך אויך פאראן עטלעכע דער־פאלגרייכע יידישע פארמערס.

דער נאענטער אוועך, ווען אוידטסהארן איז געווען ירושלים ד'אפריקע און יידן האבן געלעבט אין גרויס אַשירעס, פארנעמט נאָך אַן אויבנאן אין די שמועסן, באזונדערס ביים אלטן דאָר. עס האלט נאָך אַ ייד אין אוידטסהארן איינגעפאסט אין אַ ראם צוויי טשעקן: איינער אויף הונדערט טויזנט פונט, וואָס די באנק האָט אויסגע־צאלט, ווי אַן אנדענק פון פראספעריטי, און דער צווייטער טשעק, וואָס איז דאטירט מיט אַ יאר שפעטער, נאר אויף איין פונט, פאר וועלכן די באנק האט... ניט אויסגעצאלט — אַ זייכער פון כורבן פון פראספעריטי.

צוזאמען מיט דער יערידע פון דער שטרויספעדערן אינדוסטרי איז אויך געקומען די יערידע פון ירושלים ד׳אפריקע. די לעצטע עטאפן פון דער יערידע פון ירושלים ד׳אפריקע מערקן זיך נאך אין אוידטסהארן; דער איינציקער ראבינער — א זאקן פון איבער אכציק יאר; די ספעציעלע קליינע געביידע מיט דעם וואסערטאנק — די מיקווע — איז איצט א מאציייווע פון אן אפגעלעבטן ריטואל; די צוויי קאסטבארע שיינע שולן, וועלכע פלעגן אמאל זיין געפאקט, זיינען איצט געווארן צו גרויס, און ס׳איז דארט אזוי זויבער, ציכ־טיג און אומהיימלעך שטיל.

אין דעם קליינעם קלייזל ביי דער „גרינער" שול, וואס פלעגט זיין געפאקט מיט קוועקזילבערדיקע פאַיִטעטע קעלמער יידן, וועלכע פלעגן אין מיטן דער וואך זיך איילן אפדאווענען וואס פריער — ווי נאר איין מיניען פלעגט אפדאווענען, פלעגט זיך גלייך שטעלן דאווענען א צווייטער — איז היינט אין מיטן דער וואך קוים דא א מיניען; און אן ערעך פינף פון מיניען זיינען געדונגענע קאדיש זאגערס.

די רעגירונגס — „היברו־סקול" האט וואס אמאל אלץ ווייניקער קינדער. די רעגירונג האט שוין געגעבן גאנץ ערנסטע אנצוהערע־נישן, אז זי וויל די שול שליסן.

אין דער „גרינער" שול זאגט מען נאך א בלאט געמארע, אבער נאר עטלעכע יידן. ווייניק זיינען שוין געבליבן פון אט דעם טיפ ייד. מיטן טויט פון אן עלטערן ייד ווערט די „עקסיסטענץ" פון „בלאט" באדראט, און אין דעם „כותל מערבי" פון ירושלים ד׳אפרי־קע ווערט מיט א שטיין ווייניקער...

ירושלים ד׳אפריקע איז קימאט ווי פארשווונדן.

יידישע פאלקס ביבליאטעק
Montreal - מאנטרעאל
JEWISH PEOPLE'S LIBRARY